

ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU
FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

**DOPRINOS ISTRAŽIVANJU POJAVNOSTI
NASILJA MEĐU DJECOM U ŠKOLI
DIPLOMSKI RAD**

Mentor:
dr.sc. Dragutin Ivanec

Natalija Šimić
veljača, 2004.

SADRŽAJ

<u>1. UVOD</u>	3
<u>1.1. Povijesni pregled</u>	5
<u>1.2. Definiranje problema nasilja među djecom u školi</u>	7
<u>1.3. Faktori rizika za pojavu nasilništva</u>	10
<u>1.4. Obilježja tipičnih nasilnika</u>	14
<u>1.5. Obilježja tipičnih žrtava nasilja među djecom</u>	17
<u>1.6. Problem mjerenja nasilja među djecom u školi</u>	21
<u>2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA</u>	25
<u>3. METODOLOGIJA</u>	26
<u>3.1. Postupak i sudionici istraživanja</u>	26
<u>3.2. Mjerni instrument</u>	29
<u>3.3. Način ispunjavanja Upitnika školskog nasilja, bodovanje odgovora i način formiranja rezultata</u>	30
<u>4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA</u>	32
<u>4.1. Validacija Skale doživljenog nasilja</u>	32
<u>4.2. Validacija Skale počinjenog nasilja</u>	37
<u>4.3. Pojavnost doživljenog i počinjenog nasilja u osnovnim školama</u>	40
<u>4.4. Rasprava u skladu s doživljenim i počinjenim nasilje u školi</u>	54
<u>4.5. Incidencija nasilnika i žrtava</u>	63
<u>4.6. Rasprava u skladu s incidencijom nasilnika i žrtava</u>	66
<u>5. ZAKLJUČAK</u>	68
<u>LITERATURA:</u>	70
<u>PRILOG:</u>	72

1. UVOD

Prije same definicije i određenja problema nasilja u školi evo nekoliko primjera nasilja u školi u Hrvatskoj.

Večernji list 12. ožujak 2003.

"Dvojicu učenika osmog razreda Osnovne škole Ivan Cankar prije nekoliko dana "iscipelario" pa istukao željeznim "bokserom" 17-godišnji brat njihova kolege iz razreda zbog njihove prijašnje međusobne svađe. Četrnaestogodišnji dječak nije imao prijeloma, ali mu se zbog siline udaraca zatvorilo oko dok je njegov kolega prošao s lakšim ozljedama."

komentar majke:

"Moje dijete trpi maltretiranje već dvije godine. Učenici ga stalno mlate i on se požalio starijem bratu koji ga je pokušao zaštititi. Sada učenici mojem sinu spremaju osvetu pa je ravnatelj preporučio da nekoliko dana ne ide u školu. Nakon svega sam odlučila premjestiti ga u neku drugu školu."

Arhiv Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba:

"Dječak star 8 godina dolazi s roditeljima psihologu. Roditelji opisuju da dječaka u školi maltretiraju i tuku dječaci iz razreda te da je postao izrazito anksiozan i uplašen.

Dječak je u posljednje vrijeme povučen, istovremeno psihomotorno nemiran, otežano se koncentrira, i djeluje potišteno. Primjećuju se napetost, i tjeskoba, želi znati unaprijed sve što će se događati. Pažnja mu lako odluta. U razgovoru o školi opisuje da ga dječaci u razredu izostavljaju iz igre, ignoriraju, ne prihvaćaju, da često viču na njega, vrijeđaju ga i ponižavaju. U prvom razredu jedan dječak iz razreda lupio je njegovom glavom u zid, pa mu je išla krv iz glave i išao je doktoru. Ponekad ga njih trojica stjeraju u kut učionice, počnu naguravati i tući rukama i nogama. Jedan od tih dječaka tražio je od njega da mu donese 200 kn, pa ga je istukao kad nije imao toliko novaca. Već nekoliko puta mu je uzeo džeparac, i dječak mu je već počeo sam davati novac. Izražava strah da bi mu mogli opet nešto ružno napraviti.

Roditelji su zabrinuti jer je dječak postao agresivan prema mlađem bratu. Također ih brine što im se čini da škola ne reagira adekvatno na ispade nasilja. "

"Djevojčica polazi sedmi razred u novoj školi u koju je došla prošle godine, nakon što je smještena u Dom za nezbrinutu djecu. Posljednja dva mjeseca odbijala je ići u školu, smršavila 6 kilograma i počela plakati svako jutro. Ispričala je kako u razredu postoji jedno manje društvo učenika, koji su «glavni» u razredu i koji maltretiraju ostale, a naročito su se okomili na nju. Počeli su uvredljivo komentirati njenu odjeću i izgled, govoriti joj da je «drolja» i «kurva» i po razredu slati papiriće s ponižavajućim seksualnim komentarima o njoj, ponudama seksualnog odnosa te opisima scena seksa u kojima je navodno sudjelovala. Povremeno bi uzeli bez njenog znanja ili na silu neke njene stvari (torbu, knjige, pribor, odjeću) i uništili ih. Kad bi prolazila po hodniku, počeli bi je gurati, saplitati, udarati pa bi joj se rugali i vikali za njom. Također je jedan od tih dječaka počeo prijetiti da će je silovati. Nadjenuli su joj uvredljive nadimke i izvikivali ih za njom, pa su se i druga djeca počela drugačije prema njoj ponašati. Djevojčica se udaljila od društva vršnjaka, i provodila sve više vremena sama. Bila je izrazito narušenog

samopouzdanja, tjeskobna, preplašena i osjećala se potpuno nezaštićeno u školi. Počele su i smetnje s učenjem, otežano se koncentrirala i počela dobivati slabije ocjene."

Telefonsko anketiranje agencije Puls:

PITANJE: Sada ću vam pročitati nekoliko problema s kojim se susreću djeca u osnovnoj školi u Hrvatskoj danas. Molim Vas da odaberete onaj problem za kojeg smatrate da je najveći i s kojim bi se najprije trebalo suočiti. (ispitanici stari 18 godina ili više)

<i>Broj ispitanika</i>	1000
<i>Preopterećenost djece</i>	43%
<i>Slabo opremljene škole</i>	19%
<i>Djecu su izložena različitim oblicima nasilja</i>	14%
<i>Loš nastavni kadar</i>	13%
<i>Previše djece u jednom razredu</i>	6%
<i>Ne zna</i>	6%

1.1. Povijesni pregled

Društvena prilagodba u životu pojedinca ovisi o socijalnom okruženju u kojem dijete odrasta. Za djecu škola čini značajan dio socijalnog okruženja. Iskustva djeteta u školi stoga uvelike određuju njegovu kasniju prilagodbu u životu i radu. Stoga je važna uloga posebnih institucija i ministarstava u osmišljavanju programa koji bi optimalizirali kontinuirani razvoj djeteta / učenika kao tjelesnog, moralnog, intelektualnog i društvenog bića u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima. Sustav školstva se kroz povijest razrađuje, mijenja i usavršava kako bi postigao svoj cilj odnosno optimalizirao uvjete za razvoj djeteta. S istim ciljem se u posljednjih 30-tak godina sve više pažnje posvećuje pojavi nasilja među djecom, uzrocima nasilja, te posljedicama nasilja među djecom u školi na djetetovo postignuće i socijalnu adaptaciju. Naime, nasilje i ugroženost od nasilja jedan su od snažnih činitelja koji utječu na dječji razvoj.

Osoba čije ime se najčešće vezuje uz početak sustavnog istraživanja problema nasilja među djecom u školi te osvješćivanja ovog problema u stručnim krugovima i javnosti je **Dan Olweus**, profesor psihologije sa Bergenskog sveučilišta. Dan Olweus se 70-tih godina počeo sustavno baviti ovom problematikom, definiranjem problema nasilja među djecom u školi te utvrđivanjem raširenosti ove pojave. Uskoro su se i znanstvenici ostalih skandinavskih zemalja, a nešto kasnije i ostalih razvijenih zemalja, zainteresirali za taj problem. Javnosti se ovaj problem nametnuo 1982. godine kada su trojica dječaka iz Norveške počinila samoubojstvo zbog nasilništva koje su nad njima činili njihovi vršnjaci. Norveško Ministarstvo obrazovanja je stoga 1983. godine pokrenulo općenacionalnu kampanju za rješavanje problema nasilja među djecom u školi, a što je označilo novo razdoblje u rješavanju ovog problema. Naime, ovim postupkom problem nasilja među djecom u školi se pomakao s pozicije predmeta interesa uglavnom osamljenih znanstvenih radova na problem koji zahtjeva sustavni interdisciplinarni pristup, na problem koji zahtjeva poseban program integriran u sustav školstva, te konačno na poziciju šireg društvenog problema.

Dok je u Hrvatskoj problem nasilja među djecom u školi tek u početnoj fazi istraživanja, odnosno u fazi utvrđivanja raširenosti pojave, u razvijenom dijelu svijeta

ovaj problem je već prošao kroz nekoliko faza: od utvrđivanja incidencije pojave, rada na senzibilizaciji javnosti za ovaj problem, svijesti o potrebi za interdisciplinarnim pristupom problemu, povećanom angažmanu nadležnih institucija, prikupljanju sredstava i podrške vladajućih institucija, izrade preventivskih i intervencijskih programa te konačno evaluaciji preventivskih i intervencijskih programa.

U srpnju ove godine agencija Puls je za potrebe UNICEF-a provela istraživanje o stavovima građana vezano za nasilje među djecom u školi u Hrvatskoj. Utvrđeno je da 14% punoljetnih građana Hrvatske smatra da je izloženost različitim oblicima nasilja *najveći* problem s kojim se susreću djeca u osnovnoj školi u Hrvatskoj. 35% građana koji imaju djecu stariju od 5 godina zamijetili su da druga djeca vrše nasilje nad njihovim djetetom, a 16% roditelja djece starije od 5 godina je zamijetilo da njihovo dijete vrši nasilje nad drugom djecom (prema Bagić i Palašek, 2003). Rezultati Puls-ovog istraživanja govore o tome da je problem nasilja među djecom uvelike prisutan i u Hrvatskoj, te da je već i dio javnosti o tom problemu osviješten. Stoga se pred znanstvenike nameće zahtjev za detaljnijim istraživanjem ovog problema, a po potrebi i izradom i uspostavom programa kako bi se ovaj problem u što većoj mjeri suzbio.

Kako bi se ukazalo na relevantnost i važnost proučavanja problema prvo će se definirati što podrazumijeva nasilje među djecom u školi, zatim navesti faktori rizika za pojavu nasilnog ponašanja te konačno obilježja "tipičnih" nasilnika i žrtava.

1.2. Definiranje problema nasilja među djecom u školi

Istraživanja nasilja među djecom u školi započeta su u skandinavskim zemljama pod terminom "mobbing", kojega je uveo školski liječnik P.P. Heinemann koristeći ga u kontekstu rasne diskriminacije. Ova riječ proizlazi iz engleske riječi "mob", a označuje relativno veliku i anonimnu skupinu ljudi uključenu u djelovanje prema devijantnom pojedincu (prema Olweus, 1998). Korištenjem ovoga termina postojala je opasnost da se u kontekstu nasilja među djecom u školi žrtva označi kao uzrok problema drugih "normalnih" učenika. Stoga Dan Olweus i drugi autori u objavljivanju radova na engleskom jeziku koriste termine *bullying*, *bully* / *victim problems*, *victimization*, sada već i međunarodno prihvaćene.

Jednu od definicija bullying-a dao je Farrington (prema Baldry, 2003, str. 714) koji bullying definira kao "*bilo koji oblik fizičkog ili psihičkog učestalog nanošenja štete od strane moćnijeg i snažnijeg učenika (ili skupine učenika) spram slabijeg učenika*". Dan Olweus je bullying definirao na vrlo sličan način (prema Olweus, 1998, str. 19), koji smatra da je "*učenik zlostavljan ili viktimiziran kada su ona ili on opetovano i trajno izloženi negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika*". Prema tome, o bullyingu se radi samo ako su uključena tri bitna elementa:

- negativni postupci → Negativni postupci su postupci koje netko namjerno zadaje ili nastoji zadati drugome kako bi ga ozlijedio ili nanio neugodnost. Berkowitz je agresiju definirao kao "*bilo koje ponašanje (fizičko ili verbalno) provedeno s namjerom da povrijedi nekoga (bilo fizički bilo psihički)*" (prema Žužul, 1989, str. 48). Dakle, negativni postupci su zapravo agresivni postupci. Poistovjećivanjem negativnih postupaka s agresivnim postupcima se iz bullyinga isključuju neki postupci koji su drugoj osobi nanijeli ozljedu ili neugodnost ali su izvedeni slučajno i bez namjere da se druga osoba povrijedi. Međutim, ako su postupci agresivnog karaktera i nastavljaju se uz znakove neugode ili / i otpora tada se smatraju nasiljem odnosno bullyingom. Negativni postupci se mogu izvesti bilo riječima, fizičkim kontaktom, ili bez upotrebe riječi ili fizičkog kontakta. Negativni postupci *riječima* uključuju postupke poput prijetnje, izrugivanja, zadirivanja,

vrijeđanja; negativni postupci *fizičkim kontaktom* uključuju postupke poput udaranja i guranja rukama ili nogama, štipanja, čupanja; a *negativni postupci bez upotrebe riječi ili fizičkog kontakta* uključuju postupke poput "kreveljenja", isključivanja nekoga iz skupine ili igre.

- opetovano i trajno → Da bi se neki negativan postupak smatrao nasiljem mora se ponavljati opetovano i trajno. Ovaj uvjet je postavljen u definiciju nasilja kako bi se iz pojave nasilja u školi isključili povremeni beznačajni postupci usmjereni protiv učenika, poput zadirkivanja, a koji su sastavni dio igre i relativno prijateljske naravi.
- asimetričan odnos snaga → Termin nasilništvo se rabi samo ako između učenika postoji nesrazmjer snaga, odnosno asimetričan odnos snaga. Drugim riječima, učenik ili učenica je izložen nasilju ako se s teškoćom brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema učeniku (učenicima) koji ga zlostavlja(ju). Stvarni i / ili percipirani nesrazmjer snaga može se javiti u situacijama izravnog nasilništva ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji u odnosu na učenika (zlostavljača), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, ako postoji brojčani nesrazmjer između žrtve i zlostavljača. U situacijama neizravnog nasilništva nesrazmjer snaga može se javiti u slučaju izolacije učenika iz grupe, širenju glasina.

U hrvatskom jeziku se za bullying koriste termini: *nasilje među djecom, zlostavljanje među djecom, viktimizacija, problem žrtva / zlostavljač, vršnjačko nasilje, školsko nasilje*. Iako se termin *nasilje među djecom* najčešće koristi, Olweus razlikuje termine nasilje i bullying. Olweus (1998) nasilje definira kao agresivno ponašanje gdje napadač koristi svoje tijelo ili neki objekt kako bi nanio (relativno ozbiljnu) povredu ili neugodu drugoj osobi. Dakle, prema Olweus-u se termini nasilje i bullying mogu koristiti kao sinonimi samo ako su negativni postupci uključivali fizičku silu. I Žužul (1989) navodi da je nasilje uži pojam od agresije te da se odnosi samo na grubi napad na drugu osobu ili osobe koji rezultira izrazitim ozljeđivanjem ili nanošenjem fizičke štete tim osobama. Stoga bi u hrvatskom jeziku bilo primjerenije koristiti termin *zlostavljanje među djecom*, jer termin *zlostavljanje* uključuje nanošenje štete fizičkom silom, ali i bez primjene fizičke sile (npr. emocionalno zlostavljanje, zanemarivanje, seksualno zlostavljanje). Kako se u hrvatskom jeziku vrlo često koriste svih šest pojmova kao sinonimi, za potrebe ovog

rada *nasilje među djecom, zlostavljanje među djecom, viktimizacija, problem žrtva / zlostavljač, vršnjačko nasilje i školsko nasilje* će se koristiti u istom smislu.

Nasilje ili zlostavljanje među djecom u školi se obzirom na oblik može podijeliti na *direktno nasilje* i *indirektno nasilje*. O direktnom nasilju se govori kada je žrtva opetovano i trajno napadana direktnim nanošenjem štete, kao npr. fizičkim ozljeđivanjem, verbalnim vrijeđanjem, krađom novca itd. O indirektnom nasilju se govori kada je žrtva opetovano i trajno napadana neizravnim nanošenjem štete, kao npr. širenjem glasina i neistina o nekom djetetu njegovim vršnjacima, nagovaranjem vršnjaka da se ne druže s nekim djetetom itd. (prema Baldry, 2003).

Osim upravo dane klasifikacije, nasilje među djecom u školi se obzirom na oblik može podijeliti i na *verbalno nasilništvo* (poput vrijeđanja, širenja glasina, stalnog zadirkivanja, ismijavanja, prijetnje) i *tjelesno nasilništvo* (poput udaranja, guranja, štipanja, čupanja). Unutar navedena dva oblika mogu se izdvojiti dodatne četiri podvrste nasilnog ponašanja: *seksualno* nasilništvo koje podrazumijeva neželjeni fizički kontakt po intimnim dijelovima tijela i uvredljive komentare, *kulturalno* nasilništvo koje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi, *ekonomsko nasilništvo* koje uključuje ponašanja poput krađe i iznuđivanja novaca, te konačno *emocionalno* nasilništvo koje uključuje ponašanja poput namjernog isključivanja žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili grupe i ignoriranje. (prema Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, 2003).

Nasilno ponašanje se obzirom na funkciju može podijeliti na *instrumentalno nasilje* i *neprijateljsko nasilje* (prema Žužul, 1989). Instrumentalno nasilje je ponašanje koje ima funkciju pribavljanja nečeg korisnog izvršitelju nasilja, dok je neprijateljsko nasilje namijenjeno prvenstveno nanošenju boli i štete drugoj osobi. Nalazi brojnih istraživanja govore da se velik dio nasilja među djecom može tumačiti instrumentalnom agresijom. Tako Patterson, Litterman i Bricker (prema Olweus, 1998) navode da djeca nasilnici često prisiljavaju svoje žrtve da im pribavljaju novac, cigarete, pivo i ostala materijalna dobra, dok Bandura navodi da se agresivno ponašanje u mnogim situacijama nagrađuje u obliku uživanja i ugleda.

1.3. Faktori rizika za pojavu nasilništva

Scott navodi (prema Žužul, 1989) da su agresivne reakcije rezultat zajedničkog djelovanja agresivne ličnosti i okolinske stimulacije. Dakle, hoće li se neko dijete nasilno ponašati uvjetovano je velikim brojem čimbenika - individualnih, odgojnih i situacijskih. U nastavku je dan kratak pregled čimbenika koji povećavaju rizik nasilnog ponašanja.

Individualni faktori rizika:

Kao karakteristika ličnosti agresivnost se pojavljuje na dva nivo, kao latentna agresivnost i kao manifestna agresivnost. Latentnu agresivnost Žužul (1989, str. 101) definira kao "relativno trajnu i stabilnu karakteristiku pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira porastom emocionalne tenzije i pojavom tendencija za napadom na izvor provokacije (tj. agresivnom motivacijom)." Prema tome za iskazivanje nasilničkog ponašanja nužno je postojanje *agresivne motivacije*. Ipak, u situacijama kada postoji agresivna motivacija do manifestne agresije ne mora doći zbog pojave agresivne inhibicije. I latentna agresivnost i agresivna inhibicija funkcije su vegetativnog živčanog sustava. Ipak latentna je agresivnost karakteristika uglavnom određena nasljeđem, dok je agresivna inhibicija manje pod utjecajem nasljeđa a više pod utjecajem učenja. Dakle, na nastanak će nasilnog ponašanja od individualnih čimbenika prvenstveno utjecati nasljedna i relativno stabilna karakteristika živčanog sustava povećane latentne agresivnosti (motivacije), te karakteristika smanjene agresivne inhibicije, koju je učenjem moguće mijenjati (prema Žužul, 1989).

Istraživanja nasilja među djecom su pokazala da djeca nasilnici općenito imaju nedostatak *empatije* sa žrtvama (prema Olweus, 1998), a što neki autori tumače poteškoćama u prepoznavanju socijalnih znakova iz okoline. Naime, istraživanja Dodge, te Dodge i Vasta (prema Vasta, Haith i Miller, 1998) su pokazala da agresivna djeca češće nego neagresivna djeca pripisuju drugima neprijateljske namjere. Dodatna istraživanja Dodge (prema Vasta, Haith, Miller, 1998) su pokazala da kada postoje znakovi koji ukazuju da namjere nisu bile neprijateljske, agresivna djeca teže razumiju i

rabe te znakove. Prema tome, nastanak nasilnog ponašanja može se tumačiti time da djeca nasilnici veći broj situacija doživljavaju kao provocirajuće što kod njih izaziva agresivnu motivaciju. Ipak do manifestne agresije ne mora doći ako je učenjem usvojen mehanizam agresivne inhibicije.

Odgoj i uvjeti odrastanja:

Brojnim istraživanjima Olweus je utvrdio (prema Olweus, 1998; Vasta, Haith i Miller, 1998) da roditeljski odgoj i uvjeti odrastanja djeluju na stvaranje nasilnika kroz četiri čimbenika. Prva dva čimbenika odnose se na dimenzije roditeljstva, na *roditeljsku toplinu* i *roditeljski nadzor*. Djeca roditelja koji su nisko na dimenziji topline roditeljskog stila, koji nisu emocionalno osjetljivi na djetetove potrebe, koji pružaju malo emocionalne podrške, pažnje i zanimanja za dijete češće su neposlušna, agresivna i pokazuju probleme u ponašanju. Kako Olweus navodi (prema Olweus, 1998) nedostatak topline i pažnje, a osobito u najranijoj dobi, uvećava opasnost od kasnije nasilnosti dječaka i njegova neprijateljstva prema drugima. Druga dimenzija roditeljskog stila jest *roditeljski nadzor*, stupanj u kojem je dijete nadzirano, disciplinirano i usmjeravano. Djeca kod kojih roditelji ne uspostavljaju jasne granice nasilničkog ponašanja prema vršnjacima, braći, ali i odraslima, odnosno djeca čiji su roditelji permisivni prema iskazivanju agresije, povećat će djetetovu agresivnost a time i uvećati opasnost od kasnijeg nasilnog ponašanja. Naime, kako na agresivna ponašanja izostaju kazne dijete u svom repertoaru ponašanja učvršćuje agresivne reakcije, i to kroz neusvajanje mehanizma agresivne inhibicije.

Treći čimbenik odgoja koji uvelike povećava rizik od kasnijeg nasilništva je *emocionalno i fizičko zlostavljanje djeteta* od strane roditelja ili skrbnika (prema Puhovski, 2002). Osim zlostavljanja djeteta, čimbenik koji povećava rizik agresivnog ponašanja jest *svjedočenje nasilju u obitelji*. Ovaj nalaz potvrđuju brojna istraživanja. U istraživanju Canadian National Longitudinal Survey of Children and Youth (prema Baldry, 2002) rezultati upućuju da djeca koja svjedoče nasilju u kući u većem broju zlostavljaju svoje vršnjake i direktnim nasiljem i indirektnim nasiljem. Nasilje djece koja su emocionalno i fizički zlostavljana te koja svjedoče nasilju u kući se može dijelom

tumačiti teorijom socijalnog učenja Bandure. Prema toj teoriji djeca koja svjedoče nasilju, uče kako je nasilje prihvatljiv oblik ponašanja u situacijama frustracije.

Zlostavljanje djeteta (posebice emocionalno zlostavljanje) i svjedočenje nasilju u obitelji su ujedno i bitni faktori rizika da dijete postane žrtvom nasilja (prema Puhovski, 2002). Ta povezanost nije direktna već kod takve djece dolazi do smanjenja samopoštovanja, depresije, straha što može dovesti do udaljavanja od grupe vršnjaka, izoliranja djeteta a što uvelike povećava vjerojatnost da dijete postane žrtvom.

Četvrti čimbenik odgoja koji pogoduje da dijete postane nasilnikom je *temperament djeteta*. Tako Thomas i Chessova (prema Vasta, Haithm, Miller, 1998) navode da "teže odgojiva" djeca imaju više problema u ponašanju. Nalazi drugih istraživanja govore da se ne radi o izravnoj povezanosti temperamenta i antisocijalnog ponašanja već o povezanosti gdje je medijatorna varijabla roditeljski odnos prema djetetu. U interakciji s nedovoljno osjetljivim, strpljivim, konzistentnim i stabilnim roditeljima postoji povišen rizik da ovakva "teže odgojiva" djeca razviju nesigurnu privrženost, te da roditelji reagiraju agresivno na ponašanje djeteta.

I brojni stresori (razvod roditelja, alkoholizam roditelja, kronične bolesti članova obitelji) kojima dijete može biti izloženo tijekom određenog perioda života mogu rezultirati povećanom agresivnosti djeteta.

Situacijski čimbenici:

Definicija nasilja u školi uključuje negativne postupke od strane jednog ili više učenika. Iz ove definicije jasno se vidi da nasilje u školi može počinuti jedan učenik ili više njih. Olweus je (prema Olweus, 1998) čak došao do nalaza da u većini slučajeva žrtvu zlostavlja skupina od dva ili tri učenika. Prema tome nasilništvo se često odvija u grupama, se javljaju mehanizmi grupe koji pospješuju daljnje nasilništvo. U situaciji kada se jedno ili više djece ponaša nasilno, djeca modeliraju to ponašanje te ako se taj model pozitivno vrednuje (npr. drže ga neustrašivim, jakim) ili kako Bandura navodi ako se agresivno ponašanje vrednuje u obliku uživanja i ugleda, takvo djelovanje modela

snažno utječe na učenike koji su sami nesigurni i ovisni. Djecu koja se u tim situacijama počinju ponašati nasilno naziva se pasivnim nasilnicima.

Osim modeliranjem ponašanja grupa pospješuje nasilno ponašanje kroz smanjenje osjećaja pojedinačne odgovornosti i izostanak kazne na nasilno ponašanje. Naime, nasilno ponašanje vrlo rijetko prouzroči negativne posljedice od strane vršnjaka ili nastavnika, te čak dolazi do pozitivnog potkrepljenja jer nasilnik bude "pobjednik" nad žrtvom.

Osim djelovanja grupe kao facilitatora nasilništva treba spomenuti i okolinske faktore rizika, i to prvenstveno djelovanje školskog osoblja, osobito nastavnika. Istraživanja pokazuju da postoje vrlo velike razlike između škola u količini nasilništva. Naime, nastavni kadar svojim vladanjem je bitan čimbenik u sprečavanju i nadziranju nasilnih akcija među učenicima, kao i u preusmjeravanju takvih antisocijalnih ponašanja u prosocijalna ponašanja. Olweus je utvrdio (prema Olweus, 1998) da postoji negativna povezanost između prisutnosti nastavnika za vrijeme odmora i količine nasilja među učenicima.

1.4. Obilježja tipičnih nasilnika

Nasilnici su djeca koja opetovano zadirkuju drugu djecu na neugodan način, podruguju se, zastrašuju, prijete, grde, ismijavaju, zapovijedaju, gađaju, udaraju, guraju, oštećuju, ignoriraju i sl. Za djecu nasilnike je karakteristična povećana latentna agresivnost i smanjena agresivna inhibicija u donosu na nenasilnu djecu. Povećanu agresiju nasilnici ne iskazuju samo prema drugoj djeci, već i prema odraslima, nastavnicima i roditeljima.

Osim povećane agresivnosti tipičnog nasilnika, u slučaju dječaka, karakterizira i povećana tjelesna snaga. U pravilu su tjelesno jači od ostalih dječaka, a posebice žrtava. Brojna istraživanja problema nasilništva u školi su rađena kako bi se utvrdila povezanost tjelesne snage i količine nasilja. Kako djevojčice u većoj mjeri koriste verbalne i indirektne oblike nasilništva, a u manjoj mjeri fizičke, čini se da karakteristika fizičke snage kod djevojčica nije jedan od faktora koji pogoduju nastanku nasilništva te je zbog tog razloga i manje ispitivana eventualna povezanost. S druge pak strane dječaci vrlo često koriste fizičke oblike nasilništva te je pretpostavka da postoji povezanost fizičke snage i nasilništva. Ova pretpostavka je potvrđena u velikom broju istraživanja. Tako su Olweus i Lagerspetz (prema Olweus, 1998) pronašli da su nasilnici često tjelesno jači od prosječnih dječaka, a osobito u odnosu na žrtve. Povezanost nisu pronašli i u suprotnom smjeru, da su tjelesno snažniji dječaci nužno i nasilnici. Ipak, ono što doista obilježuje nasilnika dječaka jest spoj tjelesne snage i agresivnih obrazaca reakcija.

Tipični nasilnici osim što su agresivniji, imaju i potrebu osjetiti kontrolu i moć a često im nedostaje suosjećanja za žrtve (nedostatak empatije). Prkosni su, sukobljavaju se i skloni su kršenju školskih pravila. Nasilnici se u pravilu teško nose s frustrirajućim situacijama, lako se uvrijede i često doživljavaju agresiju prema sebi čak i kad nije prisutna (slabo čitaju socijalne znakove). Nasilnici općenito imaju pozitivniji stav prema nasilju i u pravilu nemaju sniženo samopoštovanje koje je karakteristične za žrtve (prema Olweus, 1998).

U osnovnoj školi u razredu su nasilnici omiljeni prosječno ili nešto ispod prosječne razine, a razina omiljenosti pada u funkciji dobi. Ipak, dok neki autori navode jednostavnu povezanost omiljenosti nasilnika i dobi, neka istraživanja pokazuju da omiljenost nasilnika ne mora nužno padati u funkciji dobi. Tako je Salmivalli u jednom istraživanju (prema Salmivalli, 2000) pokazao da je direktno nasilništvo (verbalno i fizičko) povezano s padom omiljenosti u funkciji dobi, dok ista povezanost nije utvrđena u slučaju indirektnog nasilja. Iako djeca koja koriste direktne oblike nasilja prolaskom godina postaju manje omiljena, u pravilu imaju nekoliko bliskih prijatelja koji su najčešće i sami agresivni podržavajući njihovo antisocijalno ponašanje. Nasilnici u pravilu ne dosežu toliko nisku razinu omiljenosti koja je svojstvena za žrtve nasilja.

Prema nekim nalazima nasilje među djecom javlja se kao strategija u uspostavi dominacije u novim grupama vršnjaka. Drugim riječima, pretpostavka je da agresivna djeca svoj položaj u grupi pokušavaju steći agresijom. Rigby, Cox i Black (1997) u svom istraživanju su došli do nalaza da se nasilnici u grupi vršnjaka pokušavaju nametnuti dominacijom a ne kooperativnošću. Nadalje, uočeno je da nasilje među djecom raste kada djeca formiraju grupe vršnjaka i u ranoj adolescenciji dok mladi traže nova prijateljstva, a kada se formiraju grupe vršnjaka mnogi oblici agresivnog ponašanja opadaju.

Prema Olweusu nasilnici imaju jedno ili više općenitih obilježja (prema Olweus, 1998)¹:

- tjelesno su snažniji od svojih vršnjaka u razredu, a napose svojih žrtava; mogu biti iste dobi ili ponešto stariji,
- fizički su uspješni u igrama, sportovima i borbama,
- imaju snažnu potrebu za prevlašću i podčinjavanjem ostalih učenika, vole se hvaliti stvarnom ili zamišljenom nadmoći nad ostalim učenicima,
- nagle su ćudi, razdražljivi, impulzivni i teško podnose neuspjeh, otežano se prilagođuju pravilima i teško podnose zapreke i odgađanja, nastoje varanjem postići probitak,

¹treba napomenuti da se ove karakteristike odnose prvenstveno na dječake nasilnike budući se nasilje djevojčica mnogo manje istraživalo te se manje zna o tipičnim obilježima nasilnih djevojčica

- općenito su prkosni, drski i agresivni prema odraslima (uključujući nastavnike i roditelje) te mogu i njih zastrašivati,
- vješto se izvlače izgovorima iz "teških situacija",
- smatraju ih tvrdokornima i okrutnima, slabo suosjećaju sa zlostavljanim učenicima,
- nisu strašljivi ili nesigurni te imaju razmjerno povoljan sud o sebi,
- u razmjerno ranoj dobi (u usporedbi sa svojim vršnjacima) odaju se ostalim vidovima antisocijalnog ponašanja, uključujući krađu, vandalizam i opijanje,
- s obzirom na školska postignuća, u osnovnoj školi mogu biti prosječni, iznad ili ispod prosjeka, ali kasnije dobivaju niže ocjene te razvijaju negativno stajalište prema školi.

1.5. Obilježja tipičnih žrtava nasilja među djecom

Žrtve nasilja su učenici koji su opetovano i trajno izloženi negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Dosadašnja istraživanja su ukazala da postoji veći broj tipičnih obilježja odnosno faktora rizika da određeno dijete postane žrtvom nasilja.

Ovisno u kojoj kombinaciji se faktori rizika pojavljuju razlikuju se dvije kategorije žrtava: *pasivne (podložne) žrtve* i *provokativne žrtve*.

² Prema Olweusu pasivne (podložne) žrtve imaju jedno ili više općenitih obilježja (prema Olweus, 1998):

- dijete koje je tjelesni slabije od svojih vršnjaka, fizički nesposobnije za sportove, ima slabiju tjelesnu kondiciju (ovo se obilježje odnosi samo na dječake). Dosadašnja istraživanja pokazuju da postoji povezanost između tjelesne snage i omiljenosti u društvu, te je utvrđeno da je fizička snaga značajna u određivanju popularnosti dječaka među vršnjacima, što smanjuje rizik da dječak postane žrtva nasilništva. Osim veće popularnosti, tjelesna snaga dječacima pruža mogućnost da se brani ako je napadnut. Ista povezanost u tjelesne snage i omiljenosti u slučaju djevojčica nije pronađena. Kako postoji uvriježeno mišljenje da će žrtve biti češće djeca koja se po nekim vanjskim obilježjima razlikuju od ostale djece (poput pretilosti, crvene kose, dioptrijskih naočala). Olweus je proveo istraživanje s ciljem da utvrdi koja vanjska obilježja potenciraju da neko dijete postane žrtvom. Istraživao se utjecaj 14 izvanjskih obilježja, te je jedino obilježje po kojem su se razlikovale žrtve od ostalih dječaka bila tjelesna snaga, pri čemu su žrtve bile općenito slabije od ostalih dječaka.
- nedostatak samopoštovanja i negativna slika o sebi. Osjećaju se glupima, posramljenima i neprivlačnim. Ove karakteristike zasigurno pridonose da djeca postanu žrtvama, ali je zasigurno i to da opetovano zlostavljanje od strane vršnjaka produbljuje nesigurnost, negativnu sliku o sebi a time i snizuje razinu samopoštovanja

² Ovaj opis se temelji prvenstveno na istraživanjima žrtava među dječacima

- oprezni su, osjetljivi, mirni, povučeni, pasivni, sramežljivi, lako zaplaču (barem u nižim razredima osnovne škole). Prema istraživanjima Olweusa na roditeljima zlostavljanih dječaka, pokazalo se da su ti dječaci već u najranijoj dobi bili oprezni i osjetljivi, što znači da to nisu karakteristike koje se javljaju kao posljedica nasilništva, iako postoji mogućnost da se nakon opetovanog zlostavljanja intenziviraju
- često su to djeca s poteškoćama u razvoju ili nekim hendikepom poput mucanja
- nisu nasilni i ne zadirkuju drugu djecu, što znači da ne postaju žrtve nasilja zato što izazivaju svoje vršnjake
- teško se izražavaju u skupini vršnjaka, fizički, verbalno i na druge načine
- djeca koja imaju nešto prisniji odnos sa svojim majkama (ovo je utvrđeno samo za dječake) no što ga dječaci obično imaju. Taj bliski odnos se shvaća kao pretjerana skrb majki, za koju se pretpostavlja da je istovremeno uzrokom i posljedicom nasilništva. Naime prezaštitnički odnos prema djeci smanjuje mogućnost da djeca uvježbavaju rješavanje konfliktnih situacija i općenito socijalne vještine
- u školi su uglavnom usamljeni i najčešće nemaju niti jednog dobrog prijatelja
- imaju slabije razvijene socijalne vještine, nedostatak asertivnosti te se ne znaju "zauzeti za sebe"
- manjak sigurnosti da potraže pomoć
- manje podrške od strane nastavnika i drugih učenika
- smatraju da su sami krivi za to što im se događa
- imaju želju da se ukllope, na bilo koji način.

Ukratko, pasivne žrtve karakterizira *plašljiv* ili *podložan obrazac* reakcija spojen (u slučaju dječaka) s *tjelesnom slabošću*.

Za *provokativne žrtve* je karakterističan spoj istodobno *ustrашenih i agresivnih* obrazaca ponašanja. Za ovu skupinu žrtava, osim prethodno navedenih, Olweus je ustanovio i sljedeća obilježja:

- razdražljivost, poteškoće s koncentracijom,
- često prisutna hiperaktivnost, nemirni su, rastreseni,
- nasilni, stvaraju napetost,
- izazivaju i zlostavljaju slabije učenike.

Zbog zlostavljanja među djecom kod žrtava se mogu pojaviti jedan od sljedećih znakova ili (obično) nekoliko njih:

Znaci kod kuće:

- dolaze kući sa poderanom odjećom ili oštećenim knjigama,
- imaju ogrebotine, posjekotine ili razne ozljede koje se ne mogu objasniti igrom,
- ne dovode kući učenike iz razreda ili druge prijatelje i rijetko provode vrijeme kod kuće učenika iz razreda,
- nemaju niti jednog dobrog prijatelja,
- nikada ih ili rijetko pozivaju na kućne zabave ili proslave, a ni sami nisu zainteresirani da ih prirede,
- izgledaju ustrašeno ili odbijaju ići u školu, slabo jedu, imaju česte glavobolje ili bolove u truhu (osobito prije odlaska u školu),
- odabiru "neobičan" put u školu i iz škole,
- imaju nemiran san s lošim snovima, ponekad viču u snu,
- postepeno im slabi školski uspjeh i gube interes za školu,
- izgledaju nesretno, tužno, depresivno ili pokazuju neočekivane promjene, raspoloženja, razdražljivost i nagle izljeve srdžbe,
- traže ili uzimaju dodatan novac u obitelji kako bi ga dali zlostavljaču.

Znaci u školi:

- druga ih djeca zadirkuju, rugaju im se, ismijavaju, nazivaju ružnim imenima, omalovažavaju, zastrašuju, ponižavaju, vrijeđaju i sl,
- udaraju ih rukama ili nogama, guraju, vuku, potežu (pri čemu se nisu u stanju braniti),
- uzimaju im, oštećuju ili razbacuju stvari ili novac,
- uvučeni su u svađe ili sukobe u kojima su bespomoćni i iz kojih se nastoje izvući,
- imaju ogrebotine, posjekotine ili razne ozljede koje se ne mogu protumačiti igrom,
- često stanke za odmor provode sami, čini se kao da nemaju niti jednog dobrog prijatelja u razredu ili školi,
- biraju ih zadnje za grupne aktivnosti,
- nastoje ostati u blizini učitelja ili drugih odraslih osoba tijekom odmora,
- imaju teškoća govoriti u razredu pred učenicima,
- izgledaju utučeno, nesretno, potišteno, plačljivo,
- postepeno im slabi školski uspjeh i gube interes za školu.

1.6. Problem mjerenja nasilja među djecom u školi

Problem nasilja među djecom područje je istraživanja u kojem naročito dolazi do izražaja važnost korištene metodologije odnosno ovisnost rezultata o načinu provođenja istraživanja. Osim o načinu provođenja istraživanja, rezultati će se razlikovati i ovisno o načinu definiranja predmeta mjerenja odnosno o načinu definiranja *negativnih postupaka* (dakle ovisno o ponašanjima kojima se reprezentiraju negativni postupci) te o definiranju pojma *opetovano i trajno* (dakle ovisno o tome koliko često se trebaju ponavljati negativni postupci a da bismo ih proglasili zlostavljanjem). U nastavku su navedeni najčešće korišteni pristupi u istraživanju, kao i operacionalizacija raznih oblika zlostavljanja.

1.6.1. Pojedini pristupi mjerenju nasilja među djecom u školi

Sljedeće metode se koriste za istraživanje problema nasilja među djecom:

A) Istraživanje putem anonimnih upitnika na uzorku učenika - ova metoda smatra se najpouzdanijom za procjenjivanje nasilništva među djecom jer djeca izravno progovaraju o vlastitim iskustvima (prema Baldry, 2002). Dodatna prednost ove metode jest ekonomičnost, vremenska i financijska. Naime upitnici se ispunjavaju na satu te nisu potrebni posebno educirani stručnjaci, a kako se upitnici ispunjavaju skupno podaci se mogu relativno brzo prikupiti. Međutim, metoda ima nedostatke i ograničenja. Kako učenici upitnik ispunjavaju na satu, mogu se osjetiti nedovoljno anonimno te ne odgovarati potpuno iskreno o svojim iskustvima. Također, kako je zbog etičkih principa dozvoljeno da učenik u bilo kojem trenutku prestane s ispunjavanjem upitnika, te ako ispunjavanje upitnika traumatizira dijete zbog prisjećanja na proživljeno nasilje, ova metoda može rezultirati pristranim uzorkom. Dodatni uzrok, a možda i značajniji, pristranog uzorka je selektivno pristajanje ravnatelja škola da se istraživanje provede u njihovoj školi. Škole koje ne pridaju pažnju nasilju među djecom, te ako ravnatelj

procijeni da se taj problem javlja učestalo u njegovoj školi, može odbiti da njegova škola sudjeluje u istraživanju. Usprkos navedenim ograničenjima ova metoda se smatra najboljom za utvrđivanje incidencije, te bližim upoznavanjem problema nasilja među djecom, te je i najčešće korištena metoda. Razvijen je veći broj upitnika, a najčešće korišteni su "Upitnik nasilnik / žrtva" autora Olweus, "PRAQ", autora Rigby.

B) Podaci prikupljeni od strane vršnjaka - ova metoda rješava nedostatak prethodne metode, nedovoljnu anonimnost učenika. Kod ove metode učenici imaju zadatak da navedu za koje se sve učenike odnosi neko počinjeno ili doživljeno nasilno ponašanje. Ova metoda je dobra za utvrđivanje koja su djeca zlostavljana, na koji način, te koja djeca su najčešći zlostavljači. Česta primjena ove metode je za utvrđivanje položaja nekog djeteta u vršnjačkoj grupi primjenom sociometrijskih tehnika. Ova metoda nije najpouzdanija za utvrđivanje učestalosti odnosno incidencije zlostavljanja (prema Smith, Kirsten, Madsen i Moddy, 1999).

C) Podaci prikupljeni od strane učitelja – ova metoda je slična prethodno opisanoj, pri čemu se od nastavnika traži da procijene koji učenici su nasilnici, koji učenici su žrtve te koja vrsta nasilja je prisutna među učenicima. Dodatna prednost ove metode je da se učitelje može instruirati da prate određene vrste ponašanja i posljedica kroz duži vremenski period, čime je omogućeno detaljnije opisivanje problema nasilja. Tako učitelji mogu pratiti promjene u ponašanju ili školskom postignuću učenika za koje se pretpostavlja da su žrtve ili nasilnici. Ipak, ova metoda nije pouzdana za utvrđivanje incidencije zlostavljanja budući se nasilje odvija najčešće u odsustvu odraslih osoba.

D) Podaci prikupljeni od strane roditelja – iako se ovom metodom ne utvrđuju nasilnici ili žrtve nasilja niti incidencija nasilja među učenicima, ova metoda omogućuje prikupljanje različitih amnestičkih podataka djece što omogućuje detaljnije upoznavanje precipitirajućih faktora i posljedica nasilja.

E) Direktne opservacije - ovom metodom stručnjaci mogu pratiti ponašanja u stvarnim uvjetima u kojima se odvijaju. Ova metoda je posebno dobra u početnim fazama istraživanja jer je od strane stručnjaka moguće utvrđivanje različitih vrsta nasilja koja se odvijaju u školi, ali i različitih varijabli koje posreduju nasilju. Nedostatak ove metode je da je vremenski i financijski neekonomična.

F) Intervju - Predmet mjerenja ispituje se kroz strukturirani intervju. Ova metoda je vrlo slična istraživanju putem upitnika, a pruža i dodatnu mogućnost provjere je li dijete na dobar način shvatilo sva pitanja - npr. termin bullying kada se prevede na različite jezike, u različitim kulturama obuhvaća različita nasilna ponašanja. Ipak, kao bitan nedostatak ove metode je financijska i vremenska neekonomičnost, budući je za vođenje intervjua potreban posebno educiran (tim) stručnjak(a).

G) Longitudinalno praćenje visokorizične skupine - Ovo je najidealnija metoda da se obuhvate mnogi faktori rizika i posljedice zlostavljanja te da se odvoje utjecaji nasilja od drugih varijabli (prema Karlović, 2001; prema Puhovski, 2002). No uz ovu metodu vežu se i značajni nedostaci, poput osipanja ispitanika kroz vrijeme i etička pitanja, poput nepružanja tretmana zlostavljanom učeniku kako bi se pratilo njegovo postignuće i socijalna adaptacija u kasnijoj životnoj dobi.

1.6.2. Operacionalizacija predmeta mjerenja nasilja među djecom u školi

Zadirivanje vršnjaka i igra koja je vrlo često agresivna su vrlo važne komponente odrastanja kroz koju djeca uvježbavaju rješavanje konfliktnih situacija, socijalnog kompetentnog funkcioniranja i asertivnost, vještine važne u snalaženju u životu. Stoga se treba biti oprezan prilikom zaključivanja o tome radi li se o nasilju ili o tipičnim dječjim igrama koje ponekad uključuju i neka gruba ponašanja. Da bismo govorili o nasilju među vršnjacima bitno je motriti *učestalost* kojom se negativni postupci javljaju. Različiti autori su učestalost pojave negativnih postupaka operaciono definirali na različite načine, odnosno postavljali su različito stroge definicije:

- skala "nikada se nije dogodilo", "dogodilo se jednom ili dva puta", "događa se ponekad", "događa se jednom tjedno", "događa se nekoliko puta tjedno", pri čemu je opetovano definirano kao "događa se ponekad ili češće" (prema Baldry, 2002)
- skala "to se nije dogodilo u posljednjih nekoliko mjeseci", "dogodilo se jednom ili dvaput", "2-3 puta mjesečno", "jedan put tjedno", "nekoliko puta tjedno", pri čemu je opetovano definirano kao "2-3 puta mjesečno ili češće" (prema Elez, 2003)

- skala "nije se dogodilo u posljednjih 6 mjeseci", "rijetko - jednom, dva ili tri puta u posljednjih 6 mjeseci", "često - četiri ili više puta u posljednjih 6 mjeseci", "vrlo često - barem jednom tjedno", pri čemu je opetovano definirano kao "često ili vrlo često" (prema Wolke, Woods, Stanford, Schulz, 2001)

Većina autora navodi iste negativne postupke koji reprezentiraju nasilje među djecom. Neki autori navode i neke dodatne negativne postupke. U nastavku je dan prikaz najčešće korištenih negativnih postupaka u istraživanjima nasilja među djecom u školi.

- nazivati nekoga ružnim imenima, nekoga fizički povrijediti – udariti ili gurnuti, nekome prijetiti, ukrasti ili uništiti nekome stvari, namjerno ne pričati s nekim, širiti glasine o nekome (prema Baldry, 2002)
- nazivati nekoga ružnim imenima, ukrasti nekome stvari, širiti laži o nekome, nekome raditi ružne stvari, prijetiti nekome ili ucjenjivati nekoga, udariti ili tući nekoga (prema Wolke, Woods, Stanford, Schulz, 2001)
- udariti rukom, udariti nogom, srušiti podmetanjem noge, gurati, uzimati stvari, vući, vikati, rugati se, reći da će nekoga ozlijediti, zadirkivati, isključivati iz grupe, postati nekome prijatelj iz osвете, ignorirati, tračati, reći ružne ili pogrešne stvari o nekome, planirati tajno da se nekoga muči, iza leđa nekome pričati ružne stvari, govoriti drugima "Nemoj se družiti s njim/njom", ispričati nečiju tajnu, voditi bilješke u kojima se drugo dijete kritizira, kritizirati nečiju kosu ili odjeću, pokušati navesti druge da zamrže neko dijete (prema Salmivalli, Kaukiainen, Lagerspetz, 2000)
- udarati rukom ili nogom, vući, gurati, prijetiti, zadirkivati, nazivati ružnim imenima, vrijeđati dijete ili njegovu obitelj, širiti lažne glasine, pisati ružne stvari o nekome, isključivati iz grupe ili aktivnosti, uništavati stvari, uzimati novac (prema Piskin, 2002)

2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Problem nasilja među osnovnoškolskom djecom relativno je novo područje znanstvenog istraživanja u Hrvatskoj. Općeniti cilj istraživača u početnoj fazi istraživanja jest razviti instrumente za mjerenje raširenosti pojave. Razvojem valjanog i pouzdanog instrumenta moguće je dobiti informacije o tome: kolika je raširenost pojave nasilja među djecom, kojoj vrsti nasilja su djeca izložena, tko su zlostavljači, tko su žrtve nasilja. Ovakav instrument bi kasnije pružao osnovu za usporedbu raširenosti pojave nasilja među djecom u Hrvatskoj i svijetu, za praćenje promjena u raširenosti pojave nasilja među djecom osnovnoškolske dobi i konačno za izradu preventivskih i intervencijskih programa i materijala. Upitnik školskog nasilja (UŠN-2003) korišten u istraživanju predstavlja izmijenjenu i dopunjenu verziju Upitnika nasilnik / žrtva (Bully / Victim Questionnaire), autora Dan Olweus-a. Upitnik su razvili djelatnici Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba.

Cilj ovog diplomskog rada je dati doprinos u istraživanju raširenosti problema nasilja među djecom u školi u Hrvatskoj, kroz utvrđivanje psihometrijskih karakteristika dviju skala *Upitnika školskog nasilja (UŠN - 2003) - skale doživljenog nasilja* i *skale počinjenog nasilja* i kroz procjenu incidencije odnosno raširenosti problema nasilja među djecom u školi.

U skladu s ciljem istraživanja, problemi istraživanja su:

- 1) Odrediti osnovne statističke pokazatelje i pouzdanost skale doživljenog nasilja i skale počinjenog nasilja.
- 2) Utvrditi pojavnost nasilnog ponašanja u školi na uzorku djece osnovnoškolske dobi.
 - 2.1. Utvrditi pojavnost nasilnog ponašanja u školi na uzorku djece osnovnoškolske dobi obzirom na spol učenika.
 - 2.2. Utvrditi pojavnost nasilnog ponašanja u školi na uzorku djece osnovnoškolske dobi obzirom na razred koji učenici pohađaju.
 - 2.3. Utvrditi incidenciju nasilnika, pasivnih žrtava i provokativnih žrtava.

3. METODOLOGIJA

3.1. Postupak i sudionici istraživanja

Istraživanje je provedeno u periodu od travnja do lipnja 2003 godine, na učenicima četvrtih, petih, šestih, sedmih i osmih razreda osnovnih škola. Istraživanje je provedeno na po jednom odjeljenju iz svake generacije po pojedinoj školi. Kako se istraživanjem željelo obuhvatiti nasilnička ponašanja koja djeca doživljavaju ili čine u školi, a kako su prema zakonu hrvatskog školstva škole odgovorne za dobrobit djece dok su u školi, za pristanak sudjelovanja u istraživanju su upitani ravnatelji škola. Djelatnici Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba su telefonski i pismeno kontaktirali³ ravnatelje 25 škola na području Republike Hrvatske. Za istraživanje su odabrane one škole s kojima je Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba prethodno surađivala. Ravnatelji škola su u pismenom obraćanju obaviješteni o cilju istraživanja, značaju takvog istraživanja u Hrvatskoj te konačno zamoljeni za pristanak da se istraživanje provede u njihovoj školi. Ravnatelji svih 25 škola su dali pristanak, nakon čega su djelatnici Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba putem pošte poslali upute o načinu provođenja istraživanja, uputu koju su djelatnici škole trebali pročitati učenicima⁴ i upitnike. Svaka škola je trebala odrediti osobu koja je na razini škole voditelj istraživanja, koju su djelatnici Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba nekoliko dana nakon što su svim školama putem pošte poslale upute i upitnici kontaktirali telefonski i po potrebi razjasnili nejasnoće.

Istraživanje je u razredu provodio ili razrednik ili stručni suradnik (psiholog, pedagog), koji je na satu razredne zajednice učenicima objasnio cilj istraživanja, zamolio ih da na stol postavе torbe, te pročitao uputu, nakon koje su učenicima podijeljeni upitnici. Uputa je glasila:

„OVO JE UPITNIK ZA ČIJE ISPUNJAVANJE VAM TREBA PETNAESTAK MINUTA. PODACIMA KOJI ĆE SE DOBITI ŽELI SE SAZNATI KAKO SE OSJEĆAJU DJECA KOJA IDU U ŠKOLU U HRVATSKOJ, ŠTO IM SE DOGAĐA, ŠTO RADE JEDNI DRUGIMA...

³ Dopis ravnateljima nalazi se u Prilogu

⁴ Uputa je dana u Prilogu

UPITNIK JE ANONIMAN, NE TREBATE PISATI SVOJE IME, ALI JE VAŽNO DA ISPUNITE SVE OSTALE PODATKE. U OVOM UPITNIKU NEMA TOČNIH NI NETOČNIH ODGOVORA. MOLIMO VAS DA ODGOVARATE ISKRENO, DA NE PREPISUJETE ODGOVORE, JER NAM JE VAŽNO ŠTO MISLI SVATKO OD VAS.

AKO OVA PITANJA POBUDE NEKE NEUGODNE OSJEĆAJE U VAMA MOŽETE SE OBRATITI ILI NEKOJ OSOBI OD POVJERENJA U ŠKOLI (RAZREDNIK, PEDAGOG, PSIHOLOG...) ILI NAZOVITE HRABRI TELEFON NA BROJ 0800 0800.

UZ SVAKO PITANJE JE UPUTA O ODGOVARANJU, PA VAS MOLIMO DA JU PAŽLJIVO PROČITATE.

AKO IMATE NEKO PITANJE, DAJTE MI ZNAK PA ĆU DOĆI DO VAS DA VAM POJASNIM, ALI NE PREKIDAJTE DRUGE U ODGOVARANJU.

HVALA VAM NA STRPLJENJU I SURADNJI.”

Učenci su upitnik ispunjavali prosječno oko 15 minuta. Po završetku ispunjavanja upitnika, učenci su popunjene upitnike ubacivali u kutiju kako bi se zajamčila anonimnost odgovora učenika.

Voditelji istraživanja škola koje su smještene izvan Zagreba imali su zadatak putem pošte poslati sve upitnike na adresu Poliklinike. Upitnike iz škola na području grada Zagreba su djelatnici Poliklinike samostalno preuzeli.

U Polikliniku je zaprimljeno ukupno 4904 upitnika. U daljnjoj obradi za potrebe diplomskog rada je uzeto 3983 upitnika koji su bili u potpunosti ispunjeni na pitanja o spolu, razredu koji učenik pohađa, česticama skale doživljenog nasilja i česticama skale počinjenog nasilja.

Tablica 1. Prikaz broja upitnika korištenih u obradi rezultata prema mjestu pohađanja osnovne škole, spolu i razredu učenika.

grad			4. razred	5. razred	6. razred	7. razred	8. razred	
Zagreb	1413	dječaci	90	168	142	155	152	
		djevojčice	79	184	133	172	138	
Osijek	184	dječaci	20	21	26	14	20	
		djevojčice	10	21	17	18	17	
Vukovar	107	dječaci	13	10	11	13	11	
		djevojčice	5	14	6	13	11	
Varaždin	98	dječaci	8	9	11	8	16	
		djevojčice	8	11	10	7	10	
Split	449	dječaci	22	35	58	46	54	
		djevojčice	17	26	70	63	58	
Zadar	188	dječaci	14	24	22	18	17	
		djevojčice	10	16	22	21	24	
Šibenik	92	dječaci	17	9	7	9	12	
		djevojčice	13	5	7	4	9	
Drniš	252	dječaci	25	21	21	20	23	
		djevojčice	20	30	29	34	29	
Rijeka	220	dječaci	24	10	24	14	28	
		djevojčice	22	17	26	27	28	
Poreč	86	dječaci	12	14		5	7	
		djevojčice	11	21		10	6	
Petrinja	322	dječaci	26	30	41	30	32	
		djevojčice	28	29	36	34	36	
Sisak	472	dječaci	52	30	52	39	37	
		djevojčice	58	34	61	49	60	
Bregana	100	dječaci	5	14	10	10	8	
		djevojčice	14	7	13	11	8	
<i>ukupan broj dječaka</i>			<i>328</i>	<i>395</i>	<i>425</i>	<i>381</i>	<i>417</i>	<i>1946</i>
<i>ukupan broj djevojčica</i>			<i>295</i>	<i>415</i>	<i>430</i>	<i>463</i>	<i>434</i>	<i>2037</i>
<i>sveukupan broj učenika</i>			<i>623</i>	<i>810</i>	<i>855</i>	<i>844</i>	<i>851</i>	<i>3983</i>

3.2. Mjerni instrument

U istraživanju je korišten Upitnik školskog nasilja (UŠN-2003), koji je dan u Prilogu. Upitnik školskog nasilja je konstruiran na temelju Upitnika nasilnik / žrtva autora Dana Olweusa.

Konstrukcijom Upitnika školskog nasilja cilj je bio razviti instrument za mjerenje nasilja u školi koji bi predstavljao poboljšanu verziju Upitnika nasilnik / žrtva. U nastavku slijedi opis učinjenih izmjena na skali doživljenog nasilja (pitanje 3) i skali počinjenog nasilja (pitanje 10), a koje predstavljaju problem ovoga diplomskog rada. Ostale izmjene nisu navođene.

- Umjesto da se djetetu definira što se sve smatra nasiljem u školi, a zatim ga se pita koliko puta je nad njim izvršeno nasilje (*Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?*), koriste se bihevioralno specifične čestice koje ispitanik bolje razumije i lakše se dosjeća (npr. *netko te udario ili gurnuo*). Na ovaj način izbjegnuto je lingvistički problem prijevoda termina bullying a time i vrsta ponašanja koje taj termin uključuje. Idući razlog ove izmjene leži u razvojnim promjenama. Naime, postoje naznake da će mlađa djeca prilikom ispunjavanja upitnika biti slabije koncentrirana na uputu koja opisuje koja sve ponašanja se smatraju nasiljem i pod kojim uvjetom, što može rezultirati odgovorima o količini nasilja koja ne odgovara operacionalizaciji nasilja nego osobnoj definiciji (prema Smith, Madsen i Moody, 1999). Autori navode da mlađa djeca pod terminom bullying prvenstveno doživljavaju direktno nasilništvo (verbalne i fizičke postupke usmjerene prema nekom djetetu), dok se indirektno nasilništvo kao koncept javlja tek kod starije djece.
- U Upitniku nasilnik / žrtva incidencija o doživljenom i počinjenom nasilju među učenicima određuje se na temelju odgovora u dvije čestice (*Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?*, odnosno *Koliko puta si sudjelovao (sudjelovala) u nasilništvu nad drugim učenicima u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?*), te je moguće da dolazi do nesrazmjera u odgovorima o učestalosti pojedinih oblika doživljenog ili počinjenog nasilja i sumativnog odgovora o učestalosti doživljenog i počinjenog nasilja.

- Ozbiljnost pojedinih oblika nasilništva graduirana je uvrštavanjem čestica nejednako indikativnih za pojedini oblik nasilja (npr. od *netko te gurnuo ili udario do netko te ozlijedio*).
- U skale su uključene i čestice *Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način*, *Dodiruješ nekog po tijelu na neugodan način*, čestice indikativne za seksualno zlostavljanje.
- Umjesto skale učestalosti od 5 stupnjeva (“To se nije dogodilo u posljednjih nekoliko mjeseci”, “Dogodilo se jednom ili dvaput”, “2-3 puta mjesečno”, “Jedan put tjedno”, “Nekoliko puta tjedno”) skala učestalosti se sastoji od tri stupnja (“Nikad”, “Rijetko ili ponekad”, “Skoro svaki dan”). Naime, skala od tri stupnja je pouzdanija od onih s više stupnjeva (prema Karlović, 2001).
- Učinjene su određene promjene u grafičkom oblikovanju, kako bi Upitnik bio ekonomičniji i što jednostavniji za ispunjavanje.

3.3. Način ispunjavanja Upitnika školskog nasilja, bodovanje odgovora i način formiranja rezultata

Upitnik školskog nasilja (UŠN - 2003) se sastoji od 10 pitanja vezano za nasilje u školi i nekoliko demografskih pitanja. Prvo pitanje upitnika odnosi se na dojam kako se dijete osjeća u školi (dobro – loše; prihvaćeno - odbačeno). Pitanja 2 – 9 odnose se na doživljavanje nasilje a obuhvaćaju probleme sigurnosti na pojedinim mjestima gdje se dijete kreće, skalu doživljenog nasilja (pitanje 3), spol i starost počinitelja pojedinih oblika nasilja, kome se dijete povjerava o doživljenom nasilju te tko je pokušao djetetu pružiti pomoć zbog doživljavanja nasilja. Pitanje 10 predstavlja skalu počinjenog nasilja.

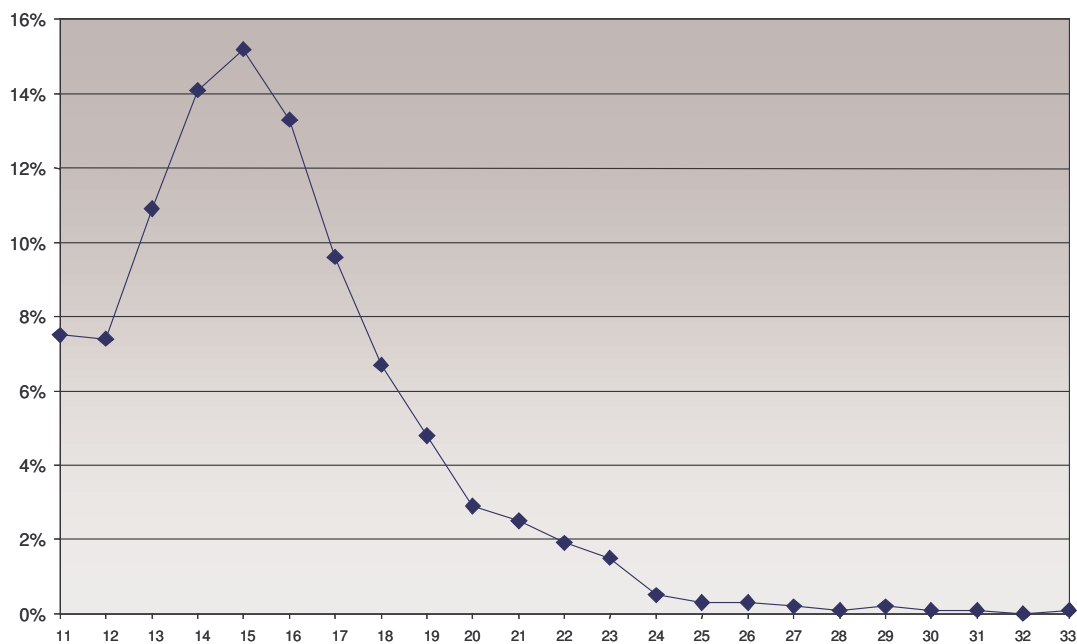
Skale doživljenog i počinjenog nasilja sastoje se svaka od 11 istovjetnih bihevioralnih čestica koje predstavljaju različite oblike nasilja u školi. Sudionici istraživanja su znakom X trebali označiti učestalost doživljenog / počinjenog pojedinog oblika nasilja. Bodovanjem odgovora učestalost “nikad” nosi 1 bod, “rijetko ili ponekad” 2 boda a “skoro svaki dan” 3 boda.

Kompozitni rezultat *skale doživljenog nasilja* predstavlja sumu bodova na 11 čestica. Svaki je sudionik mogao dobiti minimalno 11 bodova (ako je na svih 11 čestica odgovor “nikada”), a maksimalno 33 boda (ako je na svih 11 čestica odgovor “skoro svaki dan”). Na istovjetan način formiran je kompozitni rezultat *skale počinjenog nasilja*.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

4.1. Validacija Skale doživljenog nasilja

Skala doživljenog nasilja sastoji se od 11 čestica koje predstavljaju različite oblike nasilja među djecom u školi. Raspon rezultata ispitanika jednak je teoretskom rasponu (minimum = 11 bodova; maximum = 33 boda) rezultata, što znači da neki ispitanici pojedine oblike nasilja u školi nikada ne doživljavaju, dok drugi pak svaki ispitivani oblik nasilja doživljavaju vrlo učestalo (skoro svaki dan). Parametri skale su sljedeći: aritmetička sredina = 15,6; standardna devijacija = 3,16; dominantna vrijednost = 15.

Slika 4.1.1. Poligon frekvencija kompozitnog rezultata (N=3983) na **Skali doživljenog nasilja**. Apscisa: rezultati na skali doživljenog nasilja; Ordinata: relativne frekvencije (postoci) sudionika s pojedinim rezultatima.

Distribucija rezultata skale doživljenog nasilja je pozitivno asimetrična. Ovaj nalaz da je većina učenika izložena manjoj količini nasilnih akcija, a tek poneki vrlo velikoj količini nasilja je i očekivan. Učenika koji nikada ne doživljavaju niti jedan od oblika nasilnog ponašanja (kompozitni rezultat Skale doživljenog nasilja iznosi 11) je 8%.

Kako bi se odgovorilo na pitanje koliko dobro pojedine čestice Skale doživljenog nasilja mjere predmet mjerenja, izračunati su koeficijenti diskriminativne valjanosti te pouzdanost Skale doživljenog nasilja, prikazani u Tablici 4.1.1. Čestice su u Tablici poredane prema veličini koeficijenta diskriminativne valjanosti.

Tablica 4.1.1. Distribucija odgovora na **Skali doživljenog nasilja** (N=3983), prikaz koeficijenata diskriminativne valjanosti i pouzdanost skale.

	<i>nikad</i>	<i>rijetko ili ponekad</i>	<i>skoro svaki dan</i>	<i>Koeficijenti diskriminativne valjanosti (item – total korelacija)</i>	<i>Cronbach α bez varijable</i>
<i>Netko ti je govorio ružne riječi</i>	24%	63%	13%	,585	,757
<i>Netko te vrijeđao na ružan način</i>	30%	61%	9%	,572	,758
<i>Netko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti</i>	75%	22%	3%	,516	,766
<i>Netko je govorio drugima ružno o tebi</i>	34%	57%	9%	,511	,766
<i>Netko te udario ili gurnuo</i>	34%	56%	11%	,506	,767
<i>Netko te ozlijedio</i>	81%	18%	1%	,471	,772
<i>Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe</i>	68%	29%	4%	,443	,775
<i>Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari</i>	76%	22%	2%	,427	,776
<i>Netko te jako istukao</i>	93%	6%	1%	,385	,782
<i>Netko je tražio tvoj novac na silu</i>	93%	7%	1%	,287	,788
<i>Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način</i>	90%	7%	3%	,177	,798
Cronbach α = 0,786					

Čestice koje su najdiskriminativnije za Skalu doživljenog nasilja su *Netko ti je govorio ružne riječi* i *Netko te vrijeđao na ružan način*, čestice koje se odnose na verbalni oblik nasilnog ponašanja. Prema distribuciji odgovora može se vidjeti da su oblici nasilnog ponašanja koje učenici najučestalije doživljavaju (*Netko ti je govorio ružne riječi* – skoro svaki dan 13%, rijetko ili ponekad 63%, nikad 24%, *Netko te vrijeđao na ružan način* – skoro svaki dan 9%, rijetko ili ponekad 61%, nikad 30%). Kako je pretpostavka da je predmet mjerenja ove skale količina doživljenog nasilja, može se zaključiti da učenici koji doživljavaju neki od ova dva oblika verbalnog nasilja su izloženi većoj količini nasilja u školi, i obrnuto, da učenici koje druga djeca manje vrijeđaju i u manjem broju govore ružne riječi, da su općenito izloženi manjoj količini nasilja. Vrlo diskriminativne čestice ove skale su i *Netko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti*, *Netko je govorio drugima ružno o tebi*, *Netko te udario ili gurnuo*. Veća diskriminativna valjanost pet prethodno navedenih čestica je očekivana. Naime, čestice predstavljaju blaže oblike nasilnih ponašanja koji se učestalije javljaju, pa čestice imaju i veću varijancu. Udio njihove varijance najveći je u udjelu ukupne varijance rezultata na skali, što rezultira većom korelacijom s ukupnim uratkom na skali.

Čestice *Netko te ozlijedio*, *Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe*, *Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari*, *Netko te jako istukao*, *Netko je tražio tvoj novac na silu* predstavljaju teže oblike nasilnog ponašanja a time i nešto rjeđe oblike nasilja (osim čestice *Isključivali su te iz igre i nisu obraćali pažnju na tebe*). Posljedica toga je manja varijanca čestica te manja korelacija s ukupnim uratkom na skali. Relativno niži koeficijent diskriminativne valjanosti čestice *Isključivali su te iz igre i nisu obraćali pažnju na tebe* je djelomično neočekivan. Naime, ova vrsta negativnih postupaka je oblik indirektnog nasilja koji se vrlo često javlja među djecom. Razlog manje diskriminativne valjanosti čestice proizlazi iz specifičnosti ove vrste nasilja. Ukupni rezultat skale doživljenog nasilja raste u funkciji razreda koji učenici pohađaju (Slika 4.3.1.), dok su o ovoj vrsti doživljenog nasilja u nešto većem broju izvješćivala mlađa djeca, što je prikazano na Slici 4.3.9. Kako indirektno nasilje učestalo doživljavaju i učenici viših razreda osnovne škole, dobiveni rezultati o manjoj količini doživljenog nasilja ove vrste među učenicima viših razreda mogu biti posljedica shvaćanja termina *igra*. Naime, učenici viših razreda manje vremena provode u *igri*, a više vremena u zajedničkim aktivnostima s prijateljima, te su šanse da budu isključeni iz *igre* manje. Stoga je preporuka da se u budućim primjenama skale čestica *Isključivali su te iz igre ili*

nisu obraćali pažnju na tebe preoblikuje, razdvoji na dvije i verbalizira tako da čestice glase *Isključivali su te iz zajedničkih aktivnosti, Drugi učenici namjerno ne obraćaju pažnju na tebe.*

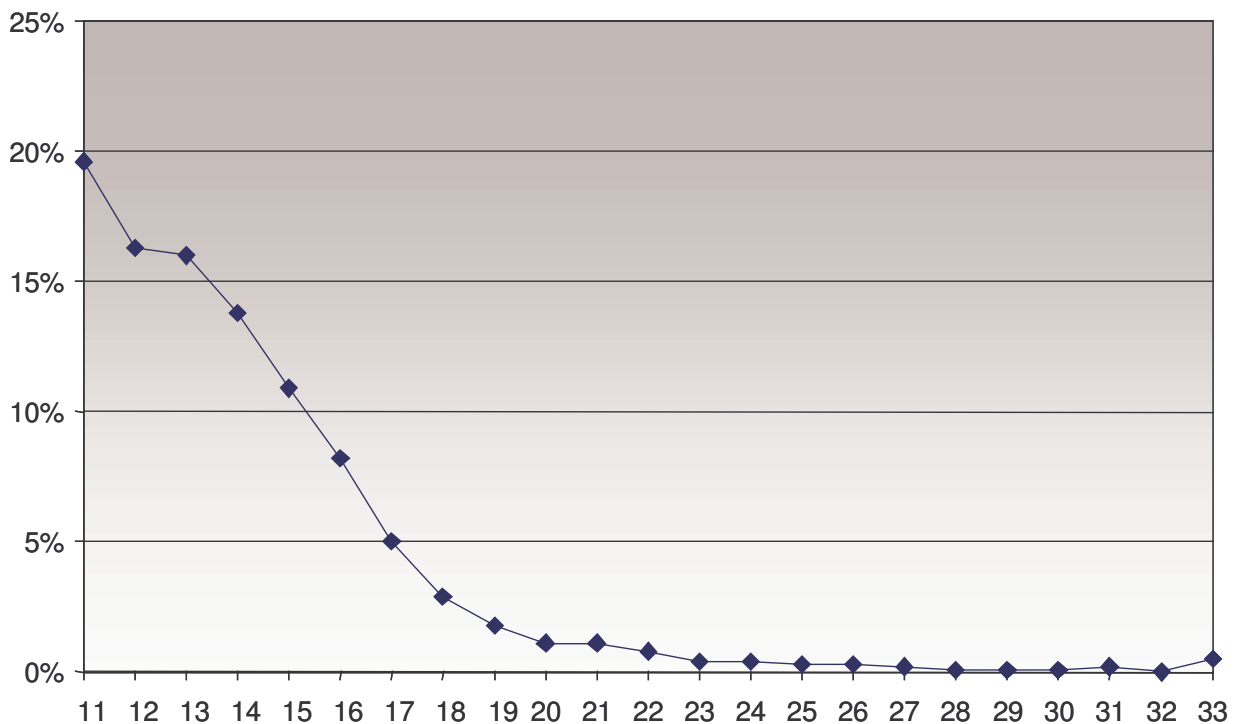
Najmanje diskriminativna čestica Skale doživljenog nasilja je *Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način*. Odgovori na ovoj čestici imaju vrlo slabu povezanost s ukupnim rezultatom na skali. Nameću se dva razloga niske diskriminativne valjanosti čestice. Prvi je da čestica nema sadržajnu valjanost. Kako bi se povećala sadržajna valjanost čestice preporučljivo je koristiti neku bihevioralno specifičniju česticu, kao npr. *Netko te dodirivao po intimnim dijelovima tijela iako si pokazao(la) neodobravanje* ili *Netko ti je pokazivao intimne dijelove tijela iako si pokazao(la) neodobravanje*. Verbalizacijom čestice na ovaj način izbjeglo bi se eventualno odgovaranje o ponašanjima koja djeca doživljavaju (poput „šlatanja“) ali koja velikoj većini djece godi ili čak imponira te ne predstavljaju predmet mjerenja. Kao drugi razlog niske diskriminativne valjanosti čestice nameće se mogućnost da je seksualno zlostavljane od strane vršnjaka zapravo specifičan oblik zlostavljanja. Moguće je da je seksualno zlostavljanje od strane vršnjaka doživjela tek nekolicina ispitanika te taj oblik nasilja među djecom predstavlja specifičan oblik nasilja a ne predmet mjerenja Skale doživljenog nasilja. Kako je diskriminativna valjanost čestice vrlo niska, a izbacivanjem čestice bi se povećala pouzdanost cijele skale, može se zaključiti da je iz Skale doživljenog nasilja potrebno izbaciti ovu česticu. U tom slučaju bi se povećala unutarnja konzistentnost ovako formirane skale, ali bi pridavanje primarne važnosti najvišoj mogućoj unutarnjoj konzistentnosti skale, osiromašio raspon podataka koji se mogu dobiti ovako proširenim instrumentom, naročito ako ga shvatimo kao sredstvo za dijagnostiku rijetkih događaja. Iz ovog razloga je opravdano zadržati česticu koja indicira na seksualno zlostavljanje iako nužno izmijenjenu u odnosu na česticu koja je korištena u ovom istraživanju.

Različiti autori navode različite pouzdanosti upitnika za mjerenje doživljenog nasilja u školi ($\alpha=0,70$ – Baldry (2003), $\alpha=0,80$ – 0,90 Olweus (prema Elez, 2003)). Pouzdanost Skale doživljenog nasilja je Cronbach $\alpha=0,786$.

Kako bi se popravile metrijske karakteristike skale preporučljivo je povećati broj čestica skale, posebice onih koje prema sadržajnoj valjanosti odgovaraju verbalnom i blažem fizičkom obliku nasilja (budući da takve čestice imaju najveću diskriminativnu valjanost). Čestice koje bi se mogle uključiti u skalu su npr. *Netko ti se rugao*, *Netko je ismijavao tvoj izgled*, *Netko je ismijavao tvoju obitelj*, *Netko te je štipao*, *bockao*, *Netko te je ošamario* itd. Također je preporučljivo i preformulirati čestice *Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe* i česticu *Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način* na prethodno predložen način.

4.2. Validacija Skale počinjenog nasilja

Skala počinjenog nasilja sastoji se od 11 čestica koje predstavljaju različite oblike počinjenog nasilja među djecom u školi. Raspon rezultata ispitanika jednak je teoretskom rasponu (minimum = 11 bodova; maximum = 33 boda) rezultata. Parametri skale su sljedeći: aritmetička sredina = 14,1; standardna devijacija = 3,25; dominantna vrijednost = 11.

Slika 4.2.1. Poligon frekvencija kompozitnog rezultata (N=3983) na **Skali počinjenog nasilja**. Apscisa: rezultati na skali počinjenog nasilja; Ordinata: relativne frekvencije (postoci) sudionika s pojedinim rezultatima.

Distribucija rezultata Skale počinjenog nasilja predstavlja krivulju rijetkih događaja. Na temelju kompozitnog rezultata može se vidjeti da je količina iskazanog nasilja manja nego količina doživljenog nasilja, ili drugim riječima, da je manji broj učenika koji su nasilni, ali je njihovo nasilno ponašanje usmjereno prema većem broju učenika. 19% učenika od četvrtog do osmog razreda izjavljuje da nikada ne iskazuju u školi niti jedan od ispitivanih oblika nasilnog ponašanja.

Tablica 4.2.1. Distribucija odgovora na **Skali počinjenog nasilja** (N=3983), prikaz koeficijenta diskriminativne valjanosti pojedinih čestica i pouzdanost.

	<i>nikad</i>	<i>rijetko ili ponekad</i>	<i>skoro svaki dan</i>	<i>Koeficijenti diskriminativne valjanosti (item-total korelacija)</i>	<i>Cronbach α bez varijable</i>
<i>Vrijeđaš drugu djecu na ružan način</i>	60%	36%	4%	,621	,818
<i>Prijetiš drugima</i>	84%	13%	3%	,607	,821
<i>Nekog ozlijediš</i>	88%	11%	2%	,582	,824
<i>Udariš ili gurneš nekog</i>	54%	39%	6%	,571	,824
<i>Nekog jako istučeš</i>	92%	7%	2%	,557	,827
<i>Govoriš ružne riječi</i>	39%	50%	11%	,547	,828
<i>Izgubiš ili uništiš tuđe stvari</i>	92%	6%	1%	,540	,829
<i>Govoriš ružno o nekome</i>	54%	42%	4%	,536	,827
<i>Tražiš tuđi novac na silu</i>	98%	1%	1%	,478	,836
<i>Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih</i>	77%	21%	2%	,473	,831
<i>Dodiruješ nekog po tijelu na neugodan način</i>	92%	4%	3%	,395	,837
standardiziran Cronbach α = 0,855					

Različiti autori navode različite pouzdanosti upitnika za mjerenje počinjenog nasilja u školi ($\alpha = 0,73$ – Baldry (2003), $\alpha=0,80$ – 0,90 Olweus (prema Elez, 2003)). Skala počinjenog nasilja homogenija je obzirom na predmet mjerenja (Cronbach $\alpha=0,855$) u odnosu na Skalu doživljenog nasilja. Kako je homogenost skale visoka, može se zaključiti da učenici koji iskazuju jedan od oblika nasilnog ponašanja (npr. vrijeđaju, govore ružne riječi), iskazuju i druge oblike nasilja (tuku druge učenike, udaraju, prijete).

Čestice koje su najdiskriminativnije za Skalu počinjenog nasilja su čestice verbalnog i fizičkog nasilja. Prema tome, učenici koji iskazuju neki oblik verbalnog ili fizičkog nasilja, imati će veći ukupni rezultat na skali počinjenog nasilja, odnosno biti ćešće nasilni prema ostalim učenicima u školi. Zanimljivo je da je u skali doživljenog nasilja najdiskriminativnija čestica *Netko ti je govorio ružne riječi*, dok je čestica *Govoriš ružne riječi* tek osrednje diskriminativnosti u skali počinjenog nasilja. Razlog ovog nalaza je vjerojatno u tome da je u našem društvu u svakodnevnom govoru uobičajeno koristiti

izrazito mnogo psovki i izraza poput "idiot", "kreten" itd. te da psovke i općenito ružne riječi nisu karakteristika samo nasilne djece (naime svega 39% učenika izjavljuje da nikada ne govori ružne riječi). Najmanje diskriminativna čestica je *Dodiruješ nekog po tijelu na neugodan način*. Ovaj nalaz može potvrditi prethodno iznesenu pretpostavku da je ova čestica donekle specifična po sadržaju ili da ne posjeduje sadržajnu valjanost.

U svrhu poboljšanja metrijskih karakteristika skale preporučljivo je preoblikovati neke čestice u bihevioralno specifičnije čestice – česticu *Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih* u čestice *Izbacuješ druge iz zajedničkih aktivnosti* i *Namjerno ne obraćaš pažnju na nekog učenike*; te česticu *Dodiruješ nekog po tijelu na neugodan način* u čestice *Pokazuješ drugima intimne dijelove tijela iako pokazuju neodobravanje* i *Dodiruješ druge po intimnim dijelovima tijela iako pokazuju neodobravanje*. Također, preporučljivo je dodati i neke nove čestice poput *Rugaš se drugima*, *Ismijavaš nečiji izgled*, *Ismijavaš nečiju obitelj*, *Štipaš druge*, *Ošamariš druge* itd.

4.3. Pojavnost doživljenog i počinjenog nasilja u osnovnim školama

U daljnjoj obradi cilj je utvrditi postojanje razlike u količini nasilja koje doživljavaju ili čine učenici odnosno učenice, te učenici i učenice različitih razreda. Kako se skale doživljenog i počinjenog nasilja sastoje od većeg broja raznovrsnih čestica, odnosno od čestica koje predstavljaju različite oblike negativnih postupaka, nije u potpunosti opravdano promatrati samo kompozitne rezultate na skalama doživljenog i počinjenog nasilja jer u funkciji dobi dolazi do razvojnih promjena kognitivnog funkcioniranja, motoričkih aktivnosti, verbalnih sposobnosti djeteta, a što rezultira razvojnim promjenama u obliku iskazivanih i doživljenih negativnih postupaka. Zbog toga je učinjena daljnja analiza u kojoj su formirani kompozitni rezultati za različite vrste nasilja u školi. Klasifikacija različitih vrsta nasilja je preuzeta iz Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba koja nasilje dijeli na verbalno i tjelesno, a unutar ta dva oblika nasilja razlikuje seksualno, ekonomsko i emocionalno nasilništvo. Verbalno nasilje među djecom predstavlja negativne postupke koje neko dijete vrši nad drugim djetetom verbalnim putem, fizičko nasilje negativne postupke koje neko dijete vrši nad drugim primjenom fizičke sile nad samim djetetom. Upravo primjena fizičke sile *nad nekim djetetom* razlikuje fizičko od ekonomskog nasilja. Naime i ekonomsko nasilje se može odvijati primjenom fizičke sile, ali s ciljem uništenja ili otuđenja stvari, dakle povredom materijalne imovine. Seksualno nasilje predstavlja neželjene fizičke kontakte ili uvredljive verbalne komentare sa seksualnim značenjem ili pak neželjene seksualne činove koji ne uključuju dodir (poput pokazivanja intimnih dijelova tijela). Posljednji oblik nasilja među djecom u školi koji će biti prikazan jest emocionalno nasilje. Treba napomenuti da termin emocionalno nasilje nije najprimjereniji iz barem dva razloga: 1) emocionalno zlostavljanje je najčešće prisutno i kod ostalih vrsta zlostavljanja; 2) operacionalizacija emocionalnog zlostavljanja uključuje i ponašanja uključena u verbalno nasilje (prema Puhovski, 2002). Za ovaj rad biti će korišten termin emocionalno nasilje kako su predložili stručnjaci Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, prema kojima termin emocionalno nasilje uključuje negativne postupke poput namjernog isključivanja žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili grupa, kao i ignoriranje.

Kompozitni rezultati pojedinih oblika nasilja formirani su kao jednostavna linearna kombinacija pojedinih čestica. Čestice uključene u kompozitni rezultat pojedinih vrsta nasilja su sljedeće:

<i>doživljeno verbalno nasilje</i>	<i>počinjeno verbalno nasilje</i>
<i>Netko te vrijeđao na ružan način</i>	<i>Vrijeđaš drugu djecu na ružan način</i>
<i>Netko ti je govorio ružne riječi</i>	<i>Govoriš ružne riječi</i>
<i>Netko ti je prijeto da će ti nešto ružno napraviti</i>	<i>Prijetiš drugima</i>
<i>Netko je govorio drugima ružno o tebi</i>	<i>Govoriš ružno o nekome</i>
<i>doživljeno fizičko nasilje</i>	<i>počinjeno fizičko nasilje</i>
<i>Netko te udario ili gurnuo</i>	<i>Udariš ili gurneš nekoga</i>
<i>Netko te jako istukao</i>	<i>Nekog jako istučeš</i>
<i>Netko te ozlijedio</i>	<i>Nekog ozlijediš</i>
<i>doživljeno seksualno nasilje</i>	<i>počinjeno seksualno nasilje</i>
<i>Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način</i>	<i>Dodiruješ nekog po tijelu n neugodan način</i>
<i>doživljeno ekonomsko nasilje</i>	<i>počinjeno ekonomsko nasilje</i>
<i>Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari</i>	<i>Izgubiš ili uništiš tuđe stvari</i>
<i>Netko je tražio tvoj novac na silu</i>	<i>Tražiš tuđi novac na silu</i>
<i>doživljeno emocionalno nasilje</i>	<i>počinjeno emocionalno nasilje</i>
<i>Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe</i>	<i>Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih</i>

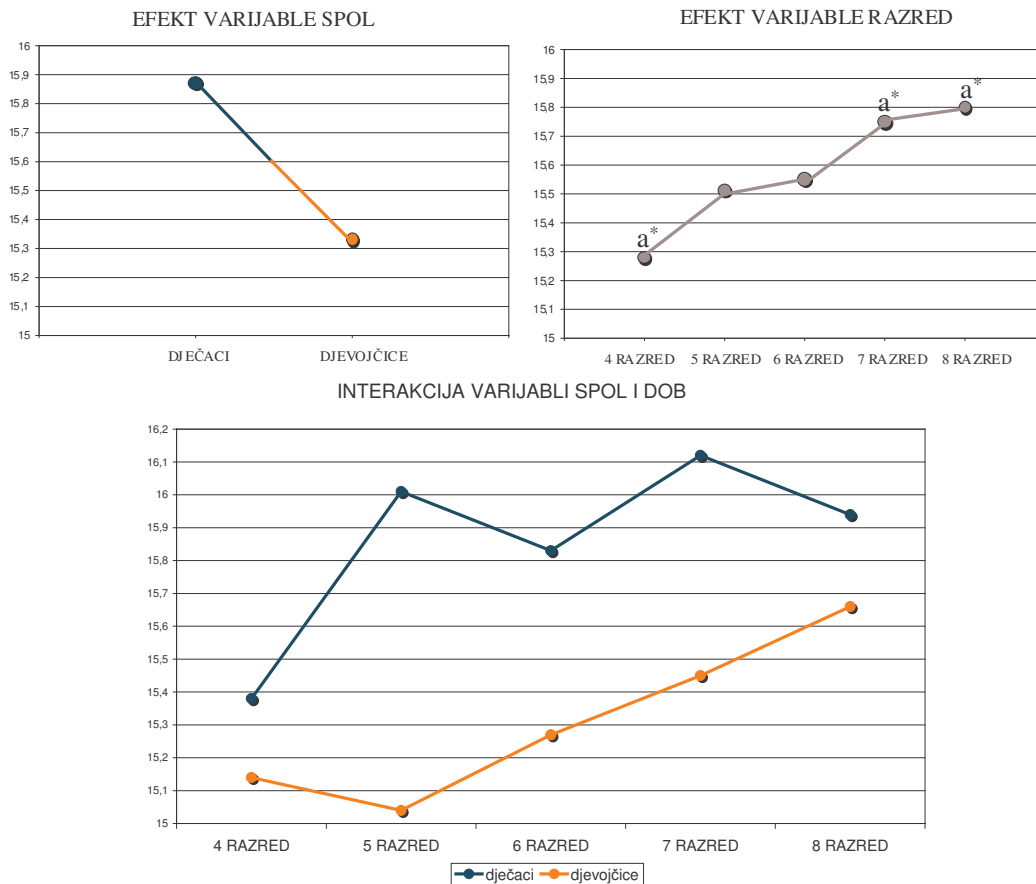
Kako bi se utvrdile razlike u količini doživljenog i počinjenog nasilja između dječaka i djevojčica te između učenika različitih razreda, za ukupnu količinu doživljenog i počinjenog nasilja i za pojedine oblike doživljenog i počinjenog nasilnog ponašanja izračunata je složena analiza varijance. Iako distribucija rezultata pojedinih oblika nasilja odstupa značajno od normalne distribucije, račun analize varijance je korišten na temelju tri uvjeta: 1) svaka grupa predstavlja slučajni uzorak iz normalne populacije; 2) varijanca grupa (glavni efekt) je podjednaka, odnosno varijance grupa kreću se u omjeru 1:3, 3) uzorci grupa su jednake ili slične veličine (prema Norusis, 1990). Iako prvi uvjet nije bio zadovoljen, prema Boneauovim ispitivanjima (prema Petz, 1997) taj uvjet može biti prekršen ako su populacije međusobno slične u odstupanju od normalne raspodjele. Treći uvjet je bio zadovoljen načinom provedbe istraživanja. Za čestice kod kojih nije bio zadovoljen drugi uvjet, odnosno varijance grupa se nisu kretale u omjeru 1:3, razlike u količini doživljenog i počinjenog nasilja među grupama su izračunavane χ^2 testom.

Skala doživljenog nasilja

Kompozitni rezultat Skale doživljenog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 11 čestica, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 11, a maksimalno 33 boda.

Tablica 4.3.1. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali doživljenog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija⁵

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	292,117	1	292,117	29,561	0,001
razred	135,783	4	33,946	3,435	0,008
spol * razred	70,533	4	17,633	1,784	0,129

⁵ Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz **p<0,01 ili *p<0,05

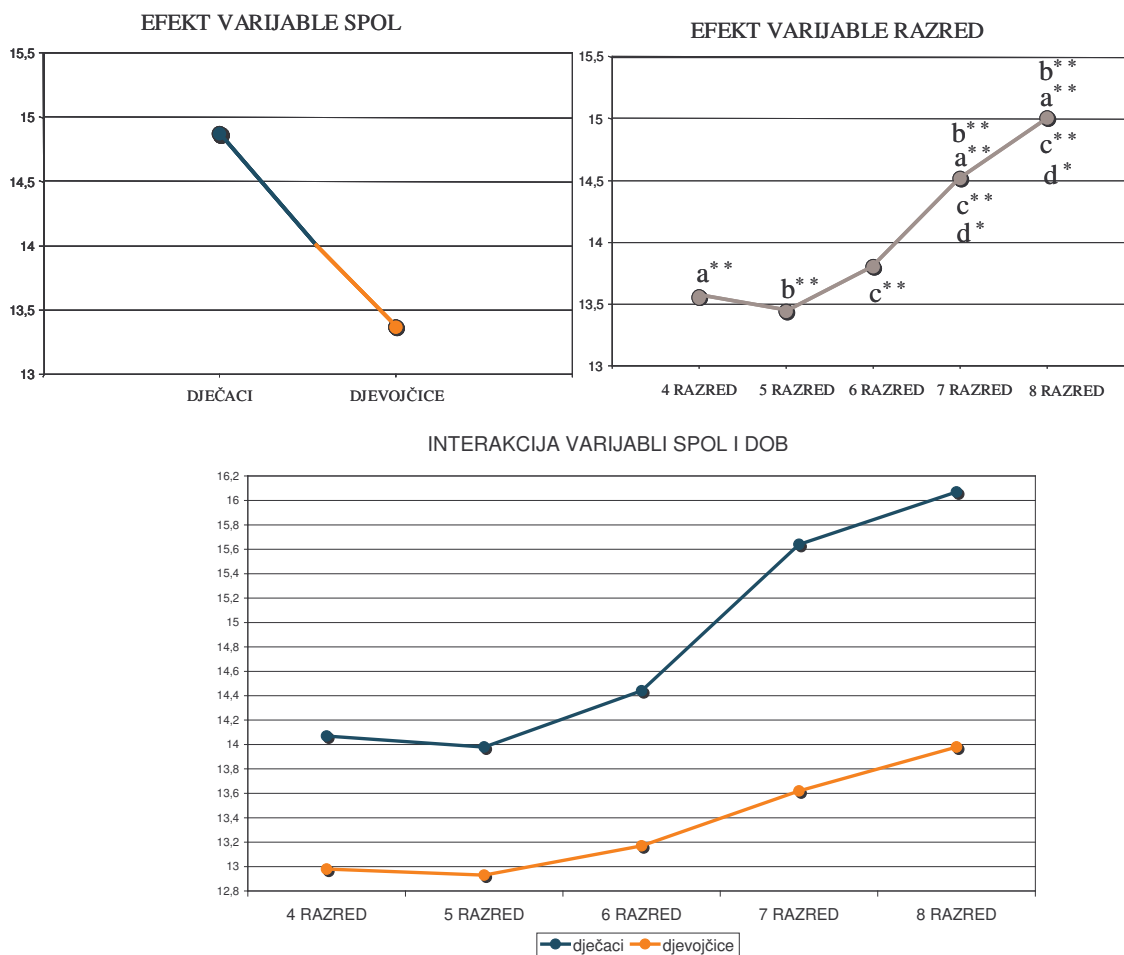
Slika 4.3.1. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali doživljenog nasilja** (Apscisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali doživljenog nasilja)

Skala počinjenog nasilja

Kompozitni rezultat Skale počinjenog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 11 čestica, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 11, a maksimalno 33 boda.

Tablica 4.3.2. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali počinjenog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija⁶

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	2213,166	1	2213,166	230,544	0,001
razred	1577,009	4	394,252	41,069	0,001
spol * razred	209,220	4	52,305	5,449	0,001

Slika 4.3.2. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali počinjenog nasilja** (Apcscisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali počinjenog nasilja)

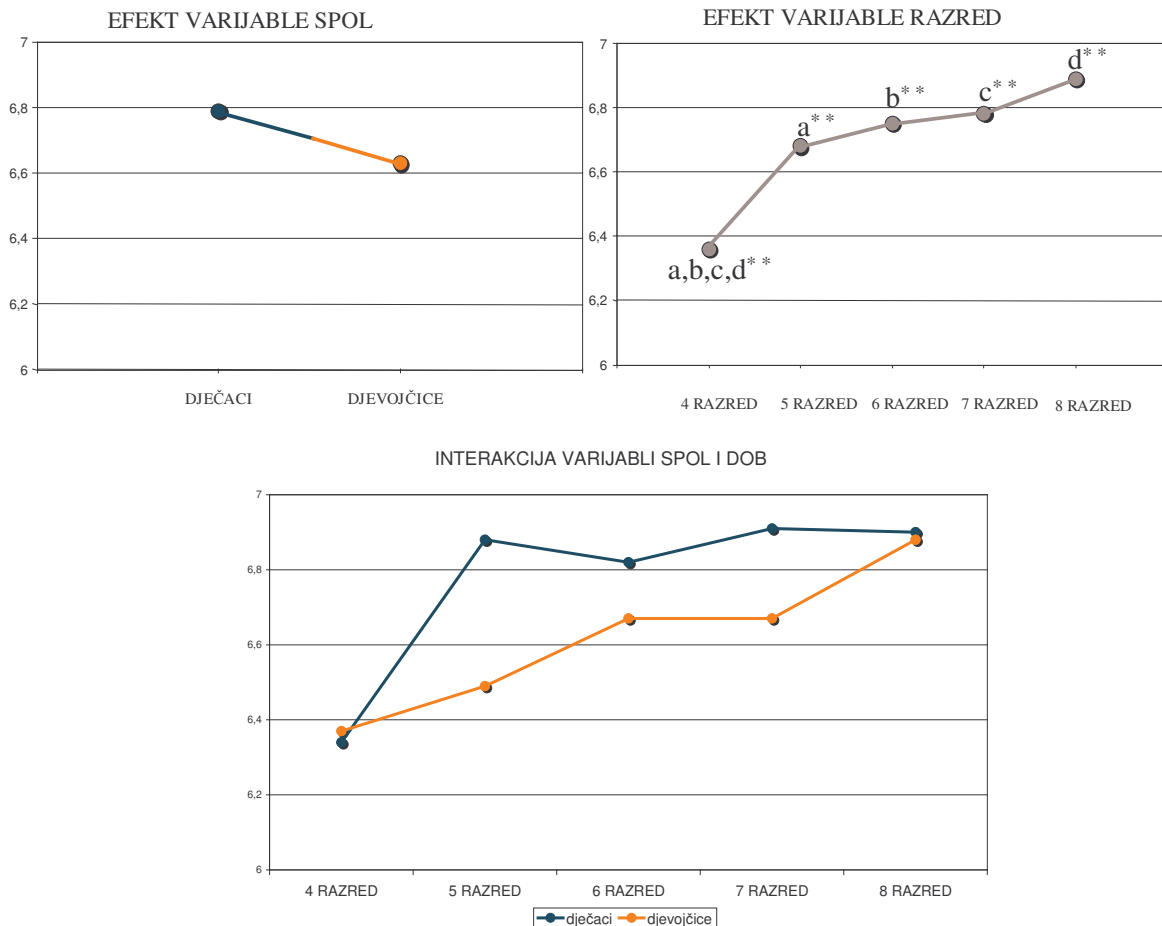
⁶Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz $**p < 0,01$ ili $*p < 0,05$

Skala doživljenog verbalnog nasilja

Kompozitni rezultat Skale doživljenog verbalnog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 4 čestice, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 4, a maksimalno 12 bodova.

Tablica 4.3.3. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali doživljenog verbalnog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija⁷

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	23,664	1	23,664	7,971	0,005
razred	107,725	4	26,931	9,071	0,001
spol * razred	22,139	4	5,535	1,864	0,114

Slika 4.3.3. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali doživljenog verbalnog nasilja** (Apcscisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali doživljenog verbalnog nasilja)

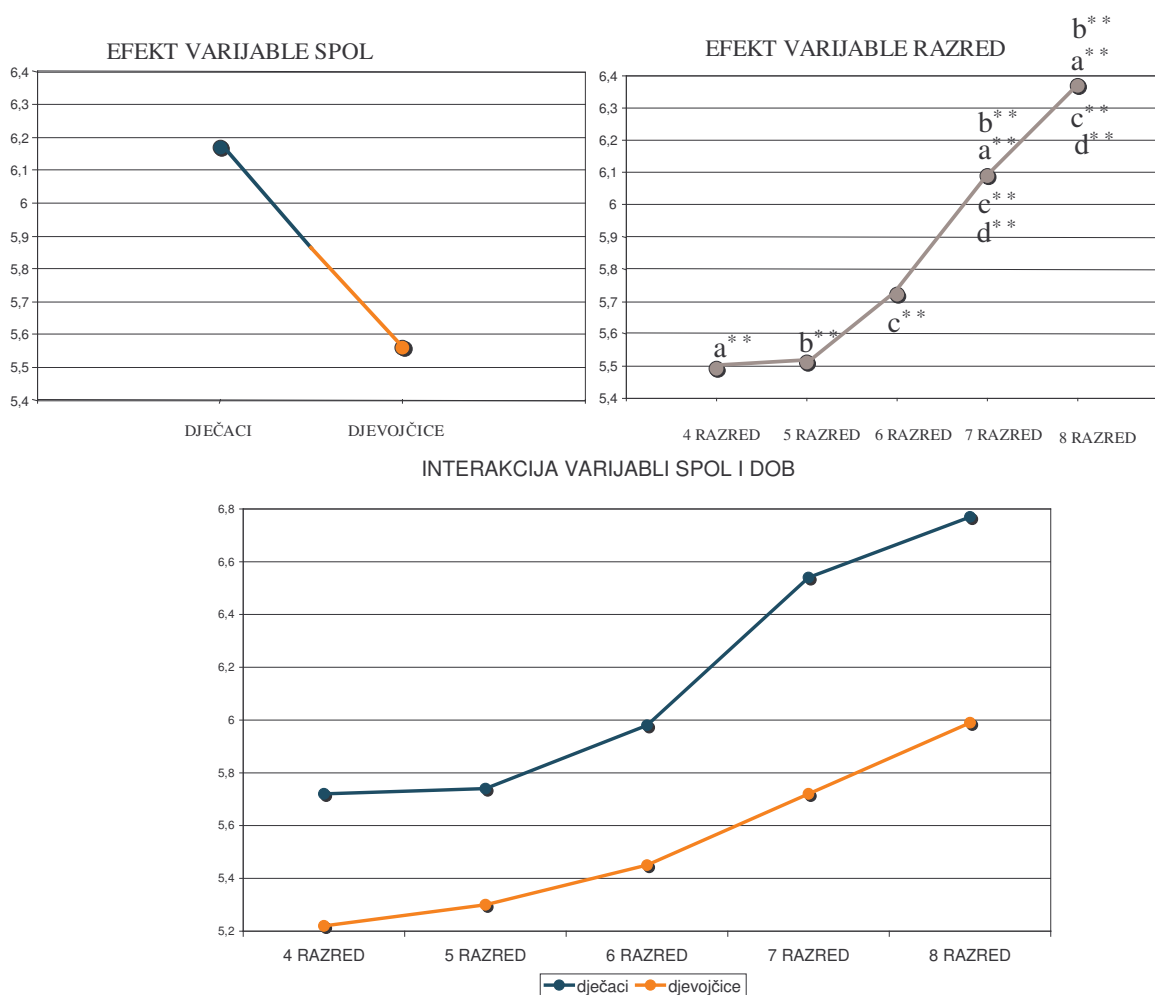
⁷Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz ** $p < 0,01$ ili * $p < 0,05$

Skala počinjenog verbalnog nasilja

Kompozitni rezultat Skale počinjenog verbalnog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 4 čestice, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 4, a maksimalno 12 bodova.

Tablica 4.3.4. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali počinjenog verbalnog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija⁸

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	369,437	1	369,437	135,805	0,001
razred	492,234	4	123,058	45,236	0,001
spol * razred	24,475	4	6,119	2,249	0,062

Slika 4.3.4. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali počinjenog verbalnog nasilja** (Apscisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali počinjenog verbalnog nasilja)

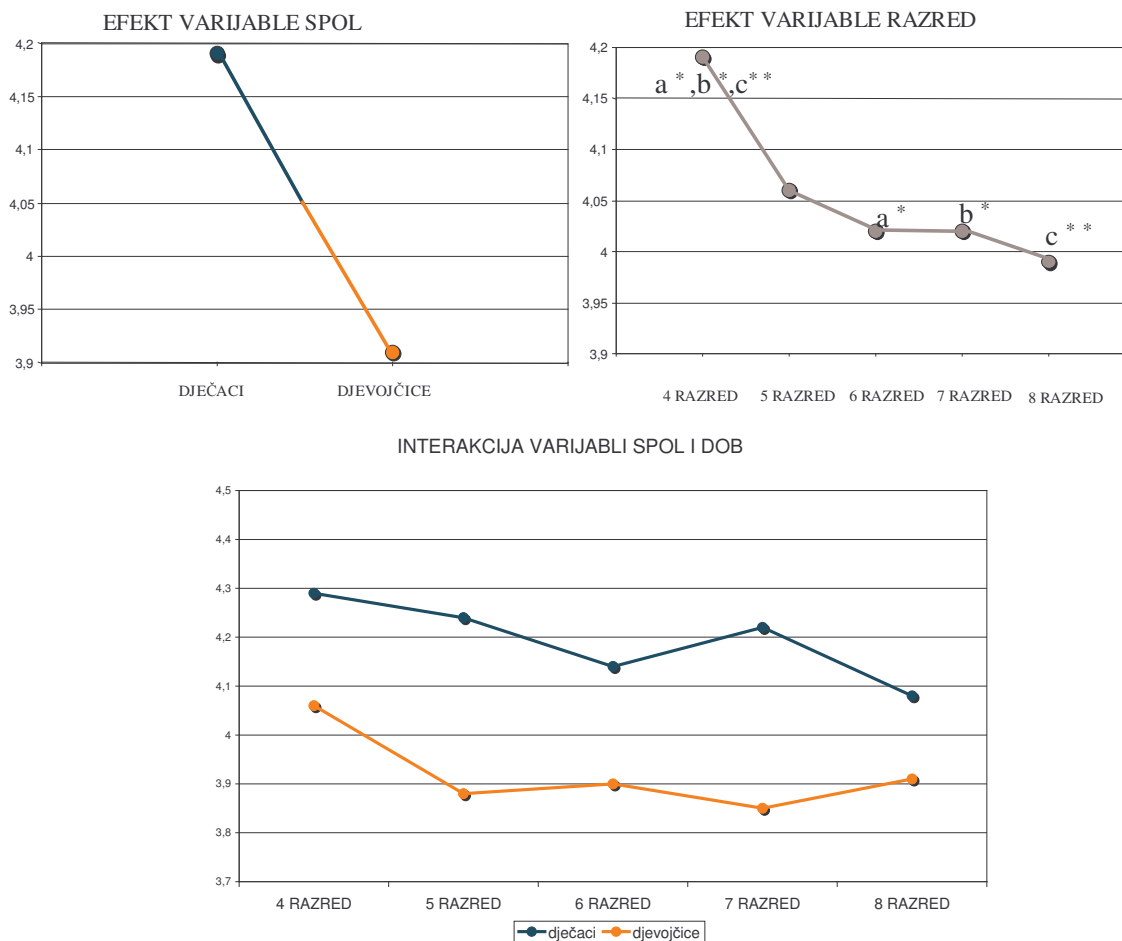
⁸Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz ** $p < 0,01$ ili * $p < 0,05$

Skala doživljenog fizičkog nasilja

Kompozitni rezultat Skale doživljenog fizičkog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 3 čestice, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 3, a maksimalno 9 bodova.

Tablica 4.3.5. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali doživljenog fizičkog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija⁹

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	73,554	1	73,554	72,962	0,001
razred	14,119	4	3,53	3,501	0,007
spol * razred	6,138	4	1,535	1,522	0,193

Slika 4.3.5. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali doživljenog fizičkog nasilja** (Apscisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali doživljenog fizičkog nasilja)

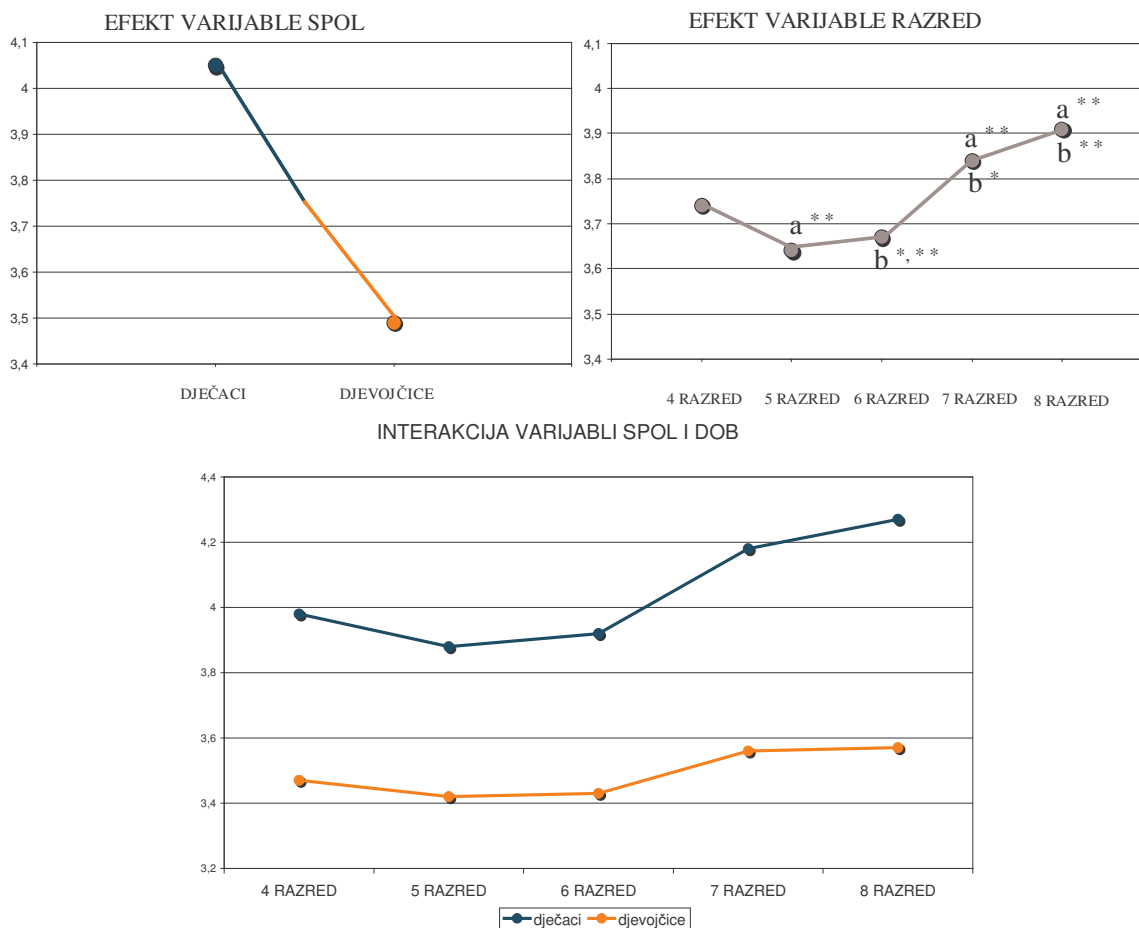
⁹ Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz ** $p < 0,01$ ili * $p < 0,05$

Skala počinjenog fizičkog nasilja

Kompozitni rezultat Skale počinjenog fizičkog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 3 čestice, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 3, a maksimalno 9 bodova.

Tablica 4.3.6. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali počinjenog fizičkog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija¹⁰

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	306,935	1	306,935	278,112	0,001
razred	48,004	4	12,001	10,874	0,001
spol * razred	8,405	4	2,101	1,904	0,107

Slika 4.3.6. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali počinjenog fizičkog nasilja** (Apscisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali počinjenog fizičkog nasilja)

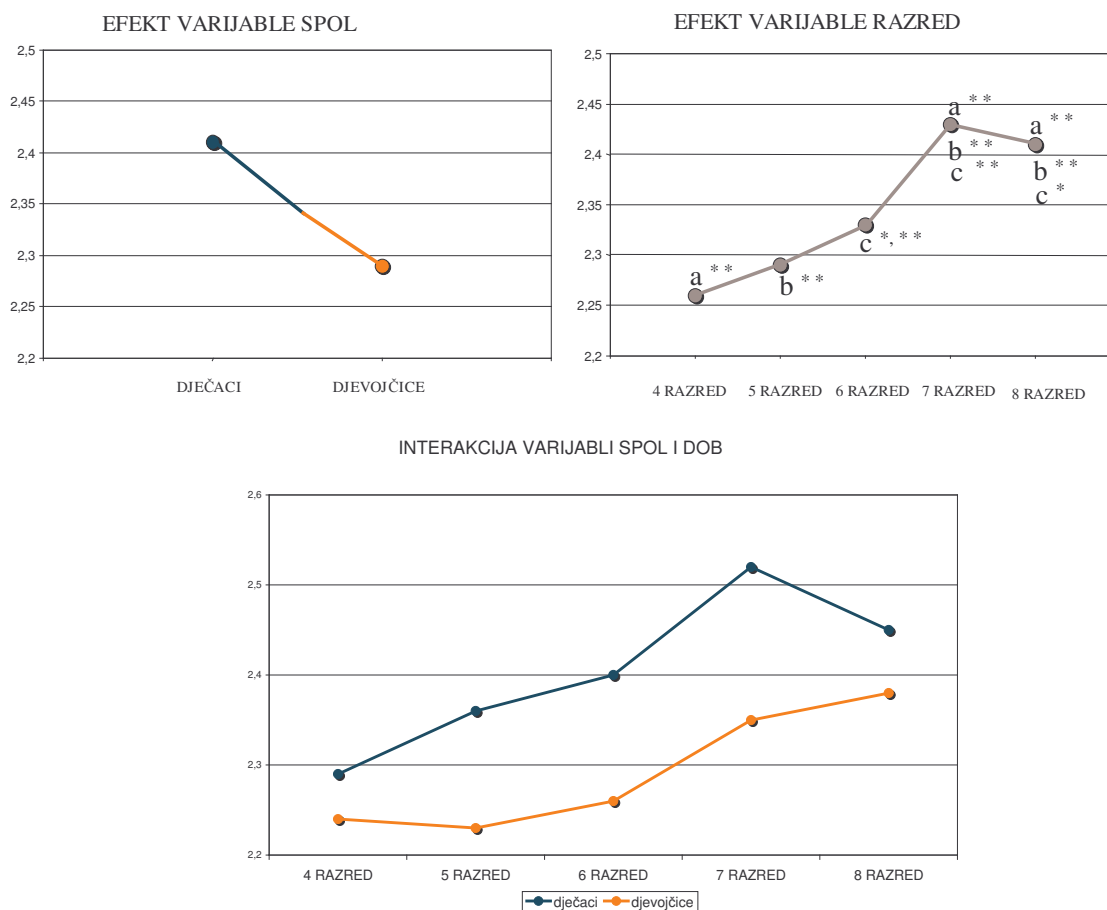
¹⁰Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz $**p < 0,01$ ili $*p < 0,05$

Skala doživljenog ekonomskog nasilja

Kompozitni rezultat Skale doživljenog ekonomskog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 2 čestice, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 2, a maksimalno 6 bodova.

Tablica 4.3.7. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali doživljenog ekonomskog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija¹¹

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	12,827	1	12,827	32,845	0,001
razred	17,499	4	4,375	11,202	0,001
spol * razred	2,072	4	0,518	1,326	0,258

Slika 4.3.7. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali doživljenog ekonomskog nasilja** (Apcisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali doživljenog ekonomskog nasilja)

¹¹Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz ** $p < 0,01$ ili * $p < 0,05$

Skala počinjenog ekonomskog nasilja

Kompozitni rezultat Skale počinjenog ekonomskog nasilja formiran je kao jednostavna linearna kombinacija 2 čestice, pri čemu je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 2, a maksimalno 6 bodova.

Tablica 4.3.8.1. Rezultati hi kvadrat testa na **Skali počinjenog ekonomskog nasilja** u funkciji varijable spol

			dječaci	djevojčice	UKUPNO	
REZULTAT NA SKALI	2	Opažena frekvencija	1715	1929	3644	
		Očekivana frekvencija	1780,4	1863,6	3644	
	3	Opažena frekvencija	166	95	261	
		Očekivana frekvencija	127,5	133,5	261	
	4	Opažena frekvencija	29	7	36	
		Očekivana frekvencija	17,6	18,4	36	
	5 i 6	Opažena frekvencija	36	6	42	
		Očekivana frekvencija	20,5	21,5	42	
	UKUPNO			1946	2037	3983
	χ^2		64,767			
df		3				
ZNAČAJNOST		0,001				

Tablica 4.3.8.2. Rezultati hi kvadrat testa na **Skali počinjenog ekonomskog nasilja** u funkciji varijable razred

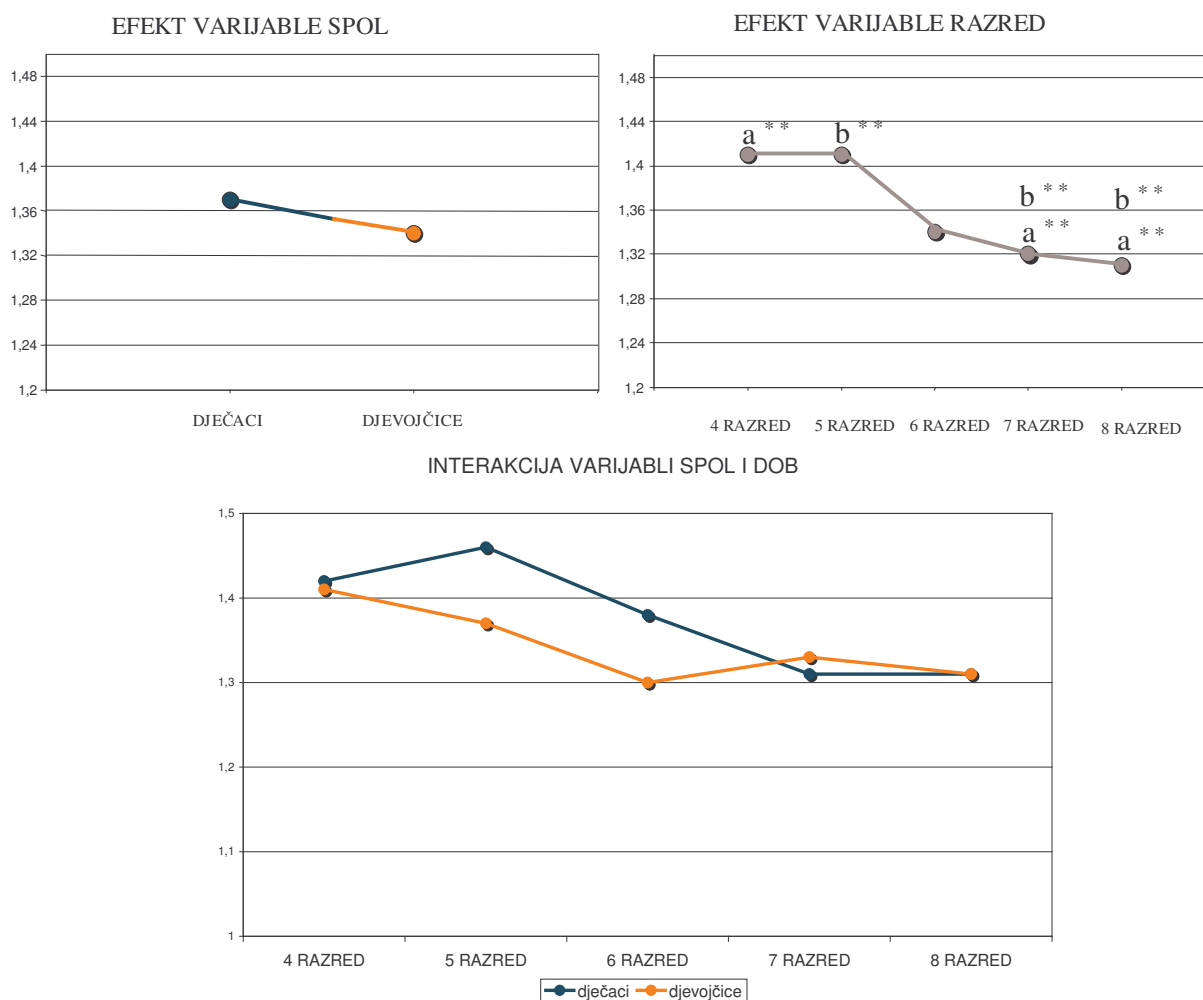
			4	5	6	7	8	UKUPNO	
REZULTAT NA SKALI	2	Opažena frekvencija	593	774	793	748	736	3644	
		Očekivana frekvencija	570	741,1	782,2	772,2	778,6	3644	
	3	Opažena frekvencija	27	32	52	76	74	261	
		Očekivana frekvencija	40,8	53,1	56	55,3	55,8	261	
	4	Opažena frekvencija	3	2	6	7	18	36	
		Očekivana frekvencija	5,6	7,3	7,7	7,6	7,7	36	
	5 i 6	Opažena frekvencija	0	2	4	13	23	42	
		Očekivana frekvencija	6,5	8,5	9	8,9	9	42	
	UKUPNO			623	810	855	844	851	3983
	χ^2		89,819						
df		12							
ZNAČAJNOST		0,001							

Skala doživljenog emocionalnog nasilja

Skala doživljenog emocionalnog nasilja sastoji se od 1 čestice, te je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 1, a maksimalno 3 boda.

Tablica 4.3.9. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali doživljenog emocionalnog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija¹²

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	0,893	1	0,893	3	0,083
razred	8,039	4	2,01	6,75	0,001
spol * razred	1,967	4	0,492	1,651	0,159

Slika 4.3.9. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali doživljenog emocionalnog nasilja** (Apscisa: spol, razred učenika; Ordinata: arifmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali doživljenog emocionalnog nasilja)

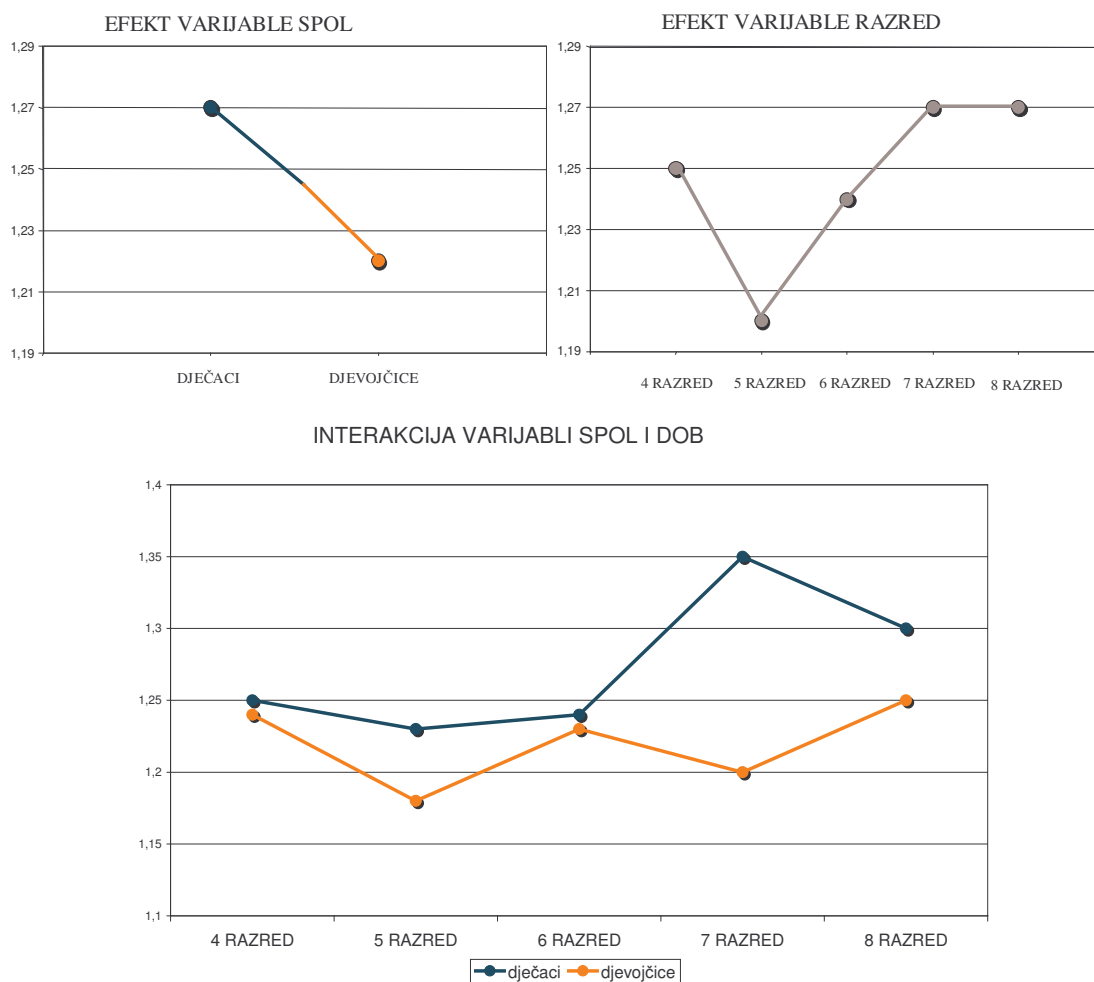
¹² Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz ** $p < 0,01$ ili * $p < 0,05$

Skala počinjenog emocionalnog nasilja

Skala počinjenog emocionalnog nasilja sastoji se od 1 čestice, te je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 1, a maksimalno 3 boda.

Tablica 4.3.10. Rezultati dvosmjerne analize varijance na **Skali počinjenog emocionalnog nasilja** u funkciji varijabli spol i razred te interakcija¹³

	SUMA KVADRATA	df	PROSJEČNI KVADRATI	F	ZNAČAJNOST
spol	2,729	1	2,729	12,457	0,001
razred	3,224	4	0,806	3,679	0,082
spol * razred	3,058	4	0,765	3,490	0,08

Slika 4.3.10. Grafički prikaz odnosa varijabli spol i razred te interakcije, na učinak u **Skali počinjenog emocionalnog nasilja** (Apscisa: spol, razred učenika; Ordinata: aritmetička sredina kompozitnih rezultata na Skali počinjenog emocionalnog nasilja)

¹³ Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Scheffe test) uz $**p < 0,01$ ili $*p < 0,05$

Skala doživljenog seksualnog nasilja

Skala doživljenog seksualnog nasilja sastoji se od 1 čestice, te je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 1, a maksimalno 3 boda.

Tablica 4.3.11.1. Rezultati hi kvadrat testa na **Skali doživljenog seksualnog nasilja** u funkciji varijable spol

			dječaci	djevojčice	UKUPNO
REZULTAT NA SKALI	1	Opažena frekvencija	1780	1799	3579
		Očekivana frekvencija	1748,6	1830,4	3579
	2	Opažena frekvencija	109	176	285
		Očekivana frekvencija	139,2	145,8	285
	3	Opažena frekvencija	57	62	119
		Očekivana frekvencija	58,1	60,9	119
	UKUPNO			1946	2037
χ^2		13,951			
df		2			
ZNAČAJNOST		0,001			

Tablica 4.3.11.2. Rezultati hi kvadrat testa na **Skali doživljenog seksualnog nasilja** u funkciji varijable razred

			4	5	6	7	8	UKUPNO
REZULTAT NA SKALI	1	Opažena frekvencija	596	766	780	714	723	3579
		Očekivana frekvencija	559,8	727,8	768,3	758,4	764,7	3579
	2	Opažena frekvencija	22	35	51	89	88	285
		Očekivana frekvencija	44,6	58	61,2	60,4	60,9	285
	3	Opažena frekvencija	5	9	24	41	40	119
		Očekivana frekvencija	18,6	24,2	25,5	25,2	25,4	119
	UKUPNO			623	810	855	844	851
χ^2		95,149						
df		8						
ZNAČAJNOST		0,001						

Skala počinjenog seksualnog nasilja

Skala počinjenog seksualnog nasilja sastoji se od 1 čestice, te je svaki sudionik mogao dobiti minimalno 1, a maksimalno 3 boda.

Tablica 4.3.12.1. Rezultati hi kvadrat testa na **Skali počinjenog seksualnog nasilja** u funkciji varijable spol

			dječaci	djevojčice	UKUPNO	
REZULTAT NA SKALI	1	Opažena frekvencija	1682	1998	3680	
		Očekivana frekvencija	1798	1882	3680	
	2	Opažena frekvencija	158	20	178	
		Očekivana frekvencija	87	91	178	
	3	Opažena frekvencija	106	19	125	
		Očekivana frekvencija	61,1	63,9	125	
	UKUPNO			1946	2037	3983
	χ^2		192,517			
	df		2			
ZNAČAJNOST		0,001				

Tablica 4.3.12.2. Rezultati hi kvadrat testa na **Skali počinjenog seksualnog nasilja** u funkciji varijable razred

			4	5	6	7	8	UKUPNO	
REZULTAT NA SKALI	1	Opažena frekvencija	608	792	802	748	730	3680	
		Očekivana frekvencija	575,6	748,4	790	779,8	786,3	3680	
	2	Opažena frekvencija	13	15	35	58	57	178	
		Očekivana frekvencija	27,8	36,2	38,2	37,7	38	178	
	3	Opažena frekvencija	2	3	18	38	64	125	
		Očekivana frekvencija	19,6	25,4	26,8	26,5	26,7	125	
	UKUPNO			623	810	855	844	851	3983
	χ^2		146,251						
	df		8						
ZNAČAJNOST		0,001							

4.4. Rasprava u skladu s doživljenim i počinjenim nasilje u školi

Slike 4.3.1. i 4.3.2. prikazuju razlike u količini doživljenog i količini počinjenog nasilja između dječaka i djevojčica te između učenika različitih razreda. Već je rečeno da obje skale imaju teoretski raspon rezultata od 11 do 33 boda. Ako se iz tog konteksta promatra da je prosječna količina doživljenog nasilja 15,6 bodova, može se zaključiti da učenici prosječno doživljavaju u školi nekoliko oblika nasilnih akcija barem ponekad. Prosječna količina počinjenog nasilja je 14,1 bodova, pri čemu je dominantna vrijednost Skale počinjenog nasilja 11 bodova, što znači da najveći broj djece izjavljuje da nikada ne iskazuje niti jedan od oblika nasilnih akcija u školi. Uspoređujući prosječne vrijednosti Skale doživljenog i Skale počinjenog nasilja, može se reći da učenici općenito doživljavaju veći broj nasilnih akcija nego što ih čine ($t=26,32$; $df=3982$; $p<0,01$).

Nalazi istraživanja ukazuju na nešto veću izloženost nasilju dječaka nego djevojčica ($p<0,01$) i na veću količinu počinjenog nasilja od strane dječaka ($p<0,01$). Nalaz o većoj izloženosti nasilju dječaka nego djevojčica te većem broju dječaka kao počinitelja nasilja je očekivana. Brojna istraživanja potvrđuju ove nalaze (prema Olweus, 1998; Baldry, 2002, Wolke, Woods, Stanford i Schulz, 2001).

Veća agresivnost dječaka je u nekoj mjeri *biološki* determinirana većom količinom testosterona. Olweus je (prema Vasta, Haith i Miller, 1998) utvrdio povezanost razine hormona u krvi i vršnjačkih procjena verbalne i tjelesne agresije. Veća količina nasilnih akcija počinjenih od dječaka može se biološki tumačiti i različitim odnosima među dječacima i djevojčicama. Dok je igra i općenito odnos između djevojčica više suradnički, dakle odnos koji uključuje empatiju, pomaganje, odnos među dječacima je više kompetitivan i uključuje želju za dominacijom u skupini vršnjaka. Kako bi stekli nadmoćan položaj u grupi, dječaci vrlo često primjenjuju nasilne akcije uz primjenu fizičke sile ili uz pomoć prijetnji (prema Vasta, Haith i Miller, 1998). Kao tipičan primjer želje za dominacijom koja je prisutna među dječacima može poslužiti tučnjava s ciljem odmjeravanja snaga između dječaka, pri čemu najjači dječaci uživaju ugled. Veća količina počinjenog nasilja dječaka u odnosu na djevojčice može biti i posljedica tipičnih obrazaca reakcija na stresore, koja se razlikuje između dječaka i djevojčica. Djevojčice i

žene na kronične stresore češće razvijaju internalizirane poremećaje, odnosno probleme "usmjeravaju prema unutra", te češće razvijaju depresiju i neuroticizam. U istim situacijama dječaci i muškarci češće reagiraju problemima ponašanja (npr. alkoholizam) i nedostatkom kontrole impulsa (te češće reagiraju agresivnim postupcima). Škole u Hrvatskoj postavljaju zahtjeve koje učenici sve teže ispunjavaju, kako bi bili "u korak s vremenom" roditelji djecu upisuju na sve veći broj izvanškolskih aktivnosti, roditelji pred djecu postavljaju sve veće zahtjeve u vezi postignuća, roditelji rade sve intenzivnije i sve manje vremena imaju za odmor što može rezultirati većim brojem trzavica u obitelji. Svi ovi faktori, uz neke iznimke poput smrti ili bolesti člana obitelji su stresori na koje djevojčice češće reagiraju internaliziranim poteškoćama, a dječaci eksternaliziranim poteškoćama i nasilnim reakcijama. Kao dodatni razlog veće agresije dječaka neki autori navode razliku između dječaka i djevojčica u spoznajnim procesima. U jednom istraživanju utvrđeno je da djevojčice nejasne situacije češće od dječaka tumače na pozitivan način ili se povlače iz njih dok dječaci u istim situacijama češće reagiraju osvetničkom agresijom (prema Vasta, Haith i Miller, 1998).

Razlike u razini agresivnosti dječaka i djevojčica neki autori tumače sa stanovišta *evolucijske psihologije*, te tumače da su brižna / njegujuća ponašanja žena prema djeci i agresija potrebna muškarcima prilikom lova i istraživanja mehanizmi važni za preživljavanje vrste (prema Buss, 1999).

Faktor koji determinira veću količinu nasilnih akcija dječaka je i odnos *socijalne okoline i socijalizacijskih faktora*. Od najranijeg razvoja djeca uče spolne uloge, opažaju i promatraju modele koji se ponašaju prikladno spolu, pri čemu roditelji i okolina odobravaju ona ponašanja koja su spolno tipizirana. Tako se dječake najčešće potiče na igre koje uključuju više nasilja, kao igračke kupuju im se pištolji i mačevi, dok se djevojčice odgaja da budu osjećajne i nježne, te im se kupuju lutke. No u kontekstu nasilja u školi od mnogo je većeg značenja odnos školskog osoblja kao socijalne okoline prema nasilnim akcijama. Socijalizacijski smo naučeni u većoj mjeri tolerirati nasilno ponašanje dječaka nego djevojčica, što vrlo vjerojatno utječe da učitelji i nastavnici nasilno ponašanje dječaka doživljavaju „manje agresivnim“ i zato u većoj mjeri toleriraju nasilje dječaka. Naime u istraživanju Condry i Ross (prema Vasta, Haith i Miller, 1998) su odraslima prikazivali film o dva djeteta predškolske dobi kako se grubo igraju na snijegu. Jednoj skupini je rečeno da se radi o djevojčicama, drugoj skupini da se radi o

dječacima, a trećoj da se radi o dječaku i djevojčici. Skupina kojoj je rečeno da se radi o djevojčicama je igru procijenila agresivnijom. Socijalna okolina toleriranjem agresivnih postupaka dječaka potiče veću agresivnost dječaka nekažnjavanjem agresivnih postupaka čime se kod dječaka u manjoj mjeri razvija agresivna inhibicija.

Rezultati o većoj izloženosti dječaka nasilju može s tumačiti s aspekta *razvojnih funkcija*. Naime, djeca mlađe dobi do puberteta najčešće sudjeluju u igrama s vršnjacima istoga spola, a kako su dječaci agresivniji odnosno u većem broju su počinitelji nasilnih radnji, veća je šansa da će njihova agresija biti usmjerena prema ostalim dječacima. S porastom dobi, iako dolazi do sve većeg broja prijateljstava između dječaka i djevojčica, dječaci agresiju usmjeravaju uglavnom prema dječacima (prema Vasta, Haith i Miller, 1998). Ipak, potrebno je napomenuti da iako su dječaci u većoj mjeri izloženi nasilnim akcijama, radi se o maloj razlici u odnosu na izloženost nasilju djevojčica.

Rezultati istraživanja upućuju na to da postoji trend porasta količine doživljenog i količine počinjenog nasilja u funkciji razreda tj. dobi učenika. Iako se radi o uglavnom malom porastu količine doživljenog nasilja, porast količine počinjenog nasilja u funkciji starosti učenika je veći. Post hoc analizom (Scheffe-ovim testom) utvrđeno je postojanje razlike u količini doživljenog nasilja između učenika četvrtih i sedmih te četvrtih i osmih razreda ($p < 0,05$), a za količinu počinjenog nasilja između učenika četvrtih i sedmih i osmih razreda ($p < 0,01$), petih i sedmih i osmih razreda ($p < 0,01$), šestih i sedmih i osmih razreda ($p < 0,01$) te konačno učenika sedmih i osmih razreda ($p < 0,05$).

Složenom analizom varijance utvrđeno je da postoji statistički značajan efekt interakcije varijabli spol i razred učenika obzirom na količinu počinjenog nasilja ($p < 0,01$). Količina počinjenog nasilja je kod djevojčica podjednaka u svim razredima, dok dječaci u funkciji porasta razreda iskazuju sve veći broj nasilnih akcija.

Rezultati o porastu količine počinjenog i doživljenog nasilja nisu u skladu s očekivanjima. Naime, brojni autori (Smith, Madsen, Moody, 1999; Camodeca, Terwogt, Schuengel, 2002) navode kako se broj nasilnih akcija s godinama smanjuje jer učenici uče socijalno prihvatljive oblike ponašanja te kako socijalna okolina kod starijih učenika

u manjoj mjeri tolerira nasilne akcije. Kao obrazloženje smanjenja količine doživljenog nasilja navodi se veća asertivnost starijih učenika, veća efikasnost u procesiranju socijalnih informacija te manji broj starijih učenika koji su «potencijalni» nasilnici. Kako bi se dalo objašnjenje porasta količine doživljenog nasilja kod djevojčica i dječaka te porastu količine počinjenog nasilja od strane dječaka u funkciji dobi učenika, neophodno je razmatrati odnose količine doživljenog i počinjenog nasilja u funkciji spola i dobi za različite oblike nasilja, a što je dano u nastavku Rasprave.

Slika 4.3.3, 4.3.4, 4.3.5, 4.3.6. prikazuju učinak učenika na česticama doživljenog i počinjenog fizičkog i verbalnog nasilja, obzirom na spol i razred kojeg pohađaju. Za čestice doživljenog i počinjenog fizičkog i verbalnog nasilja dobiven je statistički značajan efekt varijable spol i razred na učinak u česticama. Efekt interakcije za čestice doživljenog i počinjenog verbalnog nasilja te doživljenog i počinjenog fizičkog nasilja nije statistički značajan.

Djevojčice su statistički značajno manje izložene fizičkom nasilju i statistički značajno manje su počinitelji fizičkog nasilja, tj. manje udaraju ili guraju, tuku ili ozljeđuju druge učenike. Iako statistički značajna, razlika u količini doživljenog nasilja između dječaka i djevojčica je mala. Mala razlika je vjerojatno posljedica toga što dvije od tri čestice skale fizičkoga nasilja predstavljaju teže oblike fizičkog nasilja, dakle oblike nasilja za koje se može pretpostaviti da doživljava mali broj učenika. Stoga bi u budućim primjenama skale bilo dobro uključiti, uz postojeće čestice, i čestice koje predstavljaju ipak nešto lakše oblike fizičkog nasilja, kao npr. *Netko te je ošamario*, *Netko te je štipao*, *bockao* i sl. Razlike u količini počinjenog fizičkog nasilja između dječaka i djevojčica, su veće nego kod količine doživljenog nasilja. Na temelju toga se može zaključiti da su dječaci u većoj mjeri počinitelji fizičkoga nasilja a da nasilne akcije usmjeravaju iako češće prema drugim dječacima, ipak često i prema djevojčicama. Ovaj nalaz je očekivan budući je agresivnost dječaka osnovnoškolske dobi češće nego kod djevojčica tjelesna (prema Salmivalli, Kaukianen, Lagerspetz, 2000, Wolke, Woods, Stanford, Schulz, 2001). Kako su dječaci agresivniji, očekivano je da će i biti počinitelji veće količine fizičkog nasilja. Razlog veće količine doživljenog fizičkog nasilja dječaka može se tumačiti na nekoliko načina: s evolucijskog stanovišta dječaci su fizičkom konstitucijom

predodređeni za borbu te će i češće biti sudionici fizičkog nasilja, s biološkog stanovišta želja za dominacijom javlja se među istospolnim članovima zajednice; sa socijalizacijskog stanovišta djeca uče spolno tipizirana ponašanja prema kojima su odnosi među muškarcima grubo i vrlo često prisutnim fizičkim kontaktom, dječaci u nižim razredima osnovne škole vrlo često bivaju pozitivno potkrepljivani u obliku divljenja, poštovanja i povećane omiljenosti u razredu ako su najjači u razredu.

Iako djevojčice imaju bolje razvijene verbalne sposobnosti do adolescencije te bi se moglo očekivati da će iskazivati veću količinu verbalne agresije nego dječaci, u istraživanju je dobivena veća količina doživljene i počinjene verbalne agresije među dječacima. Kako je razlika vrlo mala kod količine doživljenog nasilja, a veća kod količine počinjenog verbalnog nasilja, ponovo se može izvesti zaključak da su dječaci počinitelji veće količine verbalnog nasilja koje je usmjereno tek nešto češće prema dječacima.

Količina doživljenog fizičkog nasilja smanjuje se u funkciji dobi. Utvrđena je razlika između količine doživljenog fizičkog nasilja u četvrtom i šestom razredu ($p < 0,05$), četvrtom i sedmom razredu ($p < 0,05$) te četvrtom i osmom razredu ($p < 0,01$). S druge pak strane, količina doživljenog verbalnog nasilja raste s godinama. Dobivena je razlika u količini doživljenog verbalnog nasilja između učenika četvrtih i petih razreda ($p < 0,01$), četvrtih i šestih razreda ($p < 0,01$), četvrtih i sedmih razreda ($p < 0,01$) te četvrtih i osmih razreda ($p < 0,01$). Dakle, u četvrtom i petom razredu dolazi do bitnijih promjena u vrsti doživljenog nasilja u školi, smanjuje se fizičko a povećava verbalno nasilje.

U funkciji dobi očekuje se smanjenje počinjenog i doživljenog fizičkog nasilja, a povećanje počinjenog i doživljenog verbalnog nasilja. Ove promjene se očekuju zbog razvojnih promjena, zbog promjene motoričkih aktivnosti djece, tjelesnih promjena, promjena kognitivnih i verbalnih sposobnosti, te promjenama socijalne okoline pod pretpostavkom točne hipoteze o vremenskoj stabilnosti agresivnosti kao karakteristike ličnosti.

Zbog smanjenja motoričkih aktivnosti tučnjave između djece postaju rjeđe, a zbog tjelesnog razvoja, viša i jača djeca, odnosno starija djeca su rjeđe mete fizičkog nasilja. Nadalje, zbog utjecaja socijalne okoline učenici s vremenom usvajaju da su fizički obračuni socijalno neprihvatljivi oblici ponašanja. Sukladno fizičkim i motoričkim

promjenama dolazi i do promjena kognitivnog funkcioniranja. Prema Piagetu učenici šestog ili sedmog razreda prelaze iz faze konkretnih operacija u fazu formalnih operacija. U fazi formalnih operacija djeca mogu bolje zamišljati pojedine akcije i predvidjeti reakcije okoline na njihove postupke, zbog čega se smanjuje impulzivnost a raste strateška mogućnost planiranja akcija, što znači da će na provocirajuće situacije stariji učenici umjesto fizičkom agresijom reagirati socijalno prihvatljivijim oblikom ponašanja, npr. verbalnom agresijom. U terminima socijalno – informacijskog procesiranja Kennetha Dodgea, stariji učenici na situacije koje doživljavaju provocirajućim, između većeg broja mogućih odgovora izabiru socijalno prihvatljiviji. Nadalje, kako agresija starije dobi prelazi iz instrumentalne u osvetničku (prema Olweus, 1998), starija djeca uviđaju da se prepričavanjem neistina, vrijeđanjem i ismijavanjem osobu može povrijediti i poniziti u mnogo većoj mjeri nego fizičkim obračunom odnosno tučom. Kako agresija predstavlja vrlo stabilnu karakteristiku ličnosti, pretpostavka je da će agresivnija djeca mlađe dobi biti u skupini vršnjaka agresivnija i u starijoj dobi. Stoga se očekuje da s porastom dobi dolazi do promjena u vrsti nasilja, odnosno da fizičko nasilje koje je u mlađe djece tipičnije, da prelazi u druge prihvatljivije oblike, poput verbalnog nasilja.

Naime, vrijeđanje osoba se može čuti čak i u hrvatskom Saboru (kao npr. uvreda saborske zastupnice Pusić od strane saborskog zastupnika Rojsa), predsjedniku države se izvikuje “Mesiću pederu”, psovke, uvrede su uobičajene na javnim mjestima. Općenito se u Hrvatskoj verbalno nasilje uvelike tolerira. Za očekivati je i da će učenici modelirati ovakvu vrstu ponašanja te je usvajati kao prihvatljiv oblik reagiranja u provocirajućim situacijama.

Pretpostavka o manjoj količini doživljenog fizičkog nasilja, te većoj količini doživljenog i počinjenog verbalnog nasilja kod učenika viših razreda osnovne škole je i potvrđena. No pretpostavka o smanjenju počinjenog fizičkog nasilja kod starijih učenika nije potvrđena. Naime, stariji učenici izvještavaju o više počinjenog fizičkog nasilja, te se može zaključiti da je dio ove agresije usmjeren prema mlađim učenicima. Nalaz o većoj količini počinjene fizičke agresije je zabrinjavajući jer je agresivnost starijih učenika (a naročito fizička agresija) faktor rizika za pojavu delikventnog ponašanja (prema Olweus, 1998).

Slika 4.3.7. i Tablice 4.3.8. prikazuju doživljeno i počinjeno ekonomsko nasilje. Dječaci su češći počinitelji ali i žrtve ekonomskog nasilja nego djevojčice. Počinjeno i doživljeno ekonomsko nasilje raste statistički značajno u funkciji dobi. Učenici viših razreda počinju izlaziti u kafiće, disko, počinju pušiti. Navedeni razlozi navode da učenici viših razreda imaju potrebu za većom količinom novaca, što može rezultirati iznuđivanjem novaca. Vrlo je vjerojatno da učenici novac iznuđuju od učenika viših razreda jer u velikom broju slučajeva stariji učenici u školu nose veću količinu novaca. Druga čestica ekonomskog nasilja jest *Uništiš ili izgubiš tuđe stvari*. Prema Piagetu učenici viših razreda prelaze u fazu formalnih operacija te mogu strateški planirati kako povrijediti drugog učenika, te žrtvi uzimaju, trgaju i uništavaju stvari. Tako npr. učestalo prolivanje tempera po majici učenika žrtve na satu likovnog što izaziva smijeh ostalih učenika (a što je primjer iz iskustva autorice), šteti učeniku u većoj mjeri nego neki fizički oblik nasilja.

Slike 4.3.9. i 4.3.10. prikazuju doživljeno i počinjeno emocionalno nasilje. Dječaci su češće počinitelji emocionalnog nasilja, dok u količini doživljenog emocionalnog nasilja nije nađena razlika. U funkciji dobi pada količina doživljenog emocionalnog nasilja. Učenici sedmih i osmih razreda doživljavaju statistički značajno manju količinu emocionalnog nasilja nego učenici četvrtih i petih razreda ($p < 0,01$). U počinjenom emocionalnom nasilju nije nađena razlika između učenika različitih razreda.

Vezano za manju količinu doživljenog emocionalnog nasilja među učenicima sedmih i osmih razreda u odnosu na učenike četvrtih i petih razreda, nalazi se mogu tumačiti dvojako. Jedno tumačenje je da su učenici sedmih i osmih razreda manje skloni izvještavati o tome da su isključeni iz društva. Drugo tumačenje je da učenici sedmih i osmih razreda doista doživljavaju manju količinu emocionalnog nasilja. U adolescenciji djeca mnogo vremena provode u "svom društvu" izdvojeni u grupe unutar kojih su prihvaćeni, pri čemu dobri prijateljski odnosi pozitivno utječu na ionako sniženo samovrednovanje toga životnog razdoblja. Kako su prijatelji i omiljenost među prijateljima bitne odrednice razdoblja adolescencije moguće je da su učenici manje spremni iskreno odgovarati o svojoj neomiljenosti u razredu, koja se očituje u npr.

nepozivanjem od strane vršnjaka na tulum, izlaske itd. Prihvatajući drugo tumačenje moguće je da se radi o stvarno manjoj količini doživljenog emocionalnog nasilja među učenicima sedmih i osmih razreda. Naime čestica je glasila *Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe*. Socijalni odnosi među mlađom djecom (učenicima) svode se na istospolnu igru. Omiljenija djeca su češće izabirana za zajedničke igre (graničar, nogomet). Manje omiljena djeca su izolirana i rijetko ih biraju za zajedničke aktivnosti te često stoje po strani čekajući da ih netko uključi u igru. S druge strane učenici viših razreda formiraju skupine prijatelja s kojima provode mnogo vremena. Svaki učenik viših razreda ima barem jednog dobrog prijatelja, uz rijetke iznimke, te je moguće da manji broj interakcija s vršnjacima ne doživljavaju kao ignoriranje i isključivanje. No javlja se i treći razlog manje količine doživljenog emocionalnog nasilja, a koji je već prethodno spomenut i sastoji se od shvaćanja termina igra. Stariji učenici doista manje vremena provode u igri a više vremena u zajedničkim aktivnostima. Kako u budućim istraživanjima ne bi došlo do nedoumice o razlogu manje količine doživljenog nasilja ove vrste, preporuka je čestica *Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe* preoblikovati tako da glasi *Isključivali su te iz zajedničkih aktivnosti, Drugi učenici namjerno ne obraćaju pažnju na tebe*.

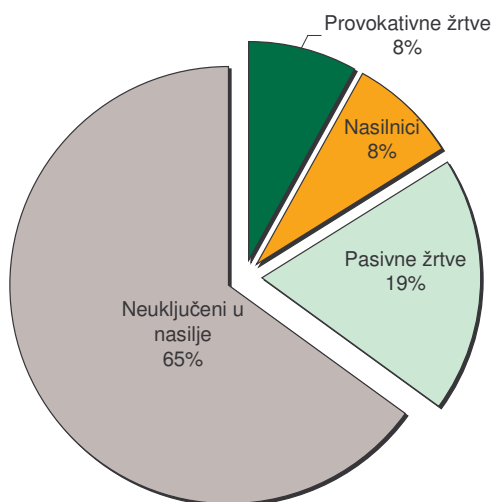
Posljednji ispitivani oblik nasilja u istraživanju bilo je seksualno nasilje. Prilikom validacije Skale doživljenog nasilja i Skale počinjenog nasilja rečeno je da ova čestica vrlo slabo mjeri nasilje u školi. Ipak opravdano ju je zadržati kao eventualnu mjeru rijetkih događaja. Spomenuta je i potreba da se umjesto ove čestice koristi neka bihevioralno specifičnija čestica poput *Netko te dodirivao po intimnim dijelovima tijela iako si pokazao(la) neodobravanje* ili *Netko ti je pokazivao intimne dijelove tijela iako si pokazao(la) neodobravanje* odnosno *Dodiruješ druge po intimnim dijelovima tijela iako pokazuju neodobravanje* ili *Pokazuješ drugima intimne dijelove tijela iako pokazuju neodobravanje*. Pod pretpostavkom da čestice doista mjere doživljeno i počinjeno seksualno nasilje tj. da čestice posjeduju sadržajnu valjanost, može se zaključiti da djevojčice doživljavaju statistički značajno veću količinu seksualnog nasilja a da dječaci iskazuju statistički značajno veću količinu seksualnog nasilja. Veća količina počinjenog seksualnog nasilja od strane dječaka i veća količina doživljenog nasilja djevojčica može se tumačiti s evolucijskog stanovišta prema kome se agresivne reakcije mogu se transformirati u simbolička i ritualna ponašanja korisna za vrstu, zbog čega se u

životinjskom svijetu mužjaci natječu za ženke. Nadalje, socijalizacijom se kod dječaka i djevojčica formiraju različiti obrasci spolnog ponašanja, zbog čega dječaci više iniciraju spolne kontakte. Istraživanjem je dobivena statistički značajna razlika u količini doživljenog i počinjenog seksualnog nasilja među učenicima različitih razreda, sa smjerom da učenici viših razreda doživljavaju i iskazuju više nasilnih postupaka. Učenici viših razreda osnovne škole ulaze u pubertet koji je obilježen nizom bioloških promjena uvjetovanih povećanim lučenjem hormona. U razvoju seksualnosti ulaze u heteroseksualnu fazu te dolazi do povećanog zanimanja za suprotni spol. Prva faza u eksperimentiranju je dodirivanje osobe suprotnog spola, faza prije veza ili seksualnih iskustava.

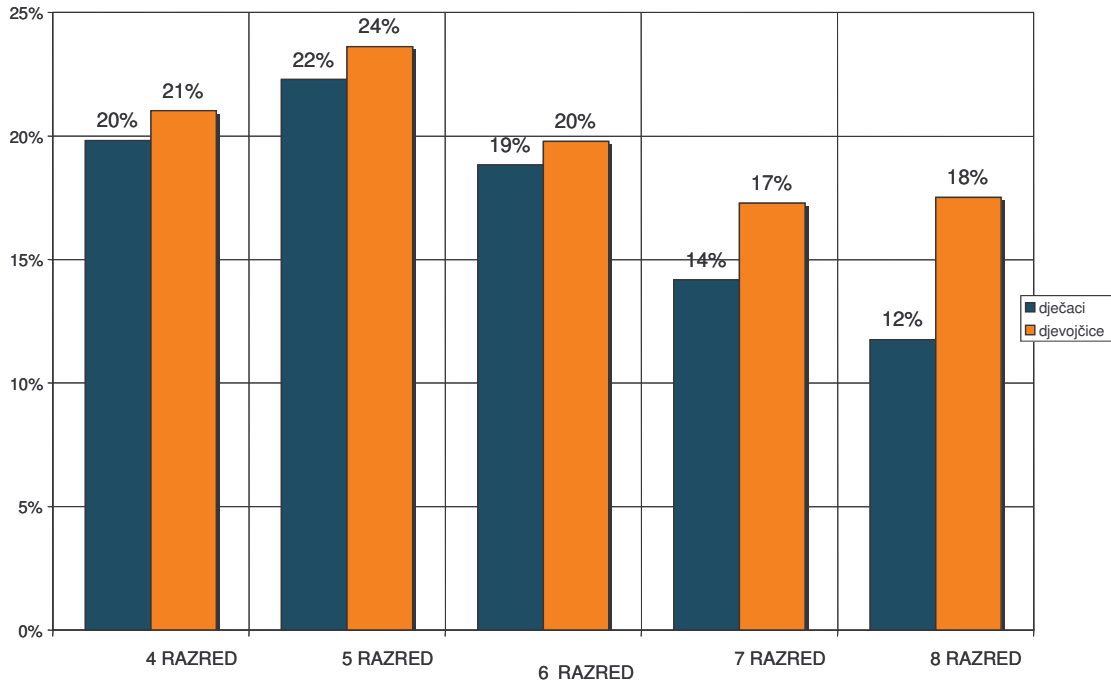
4.5. Incidencija nasilnika i žrtava

U uvodnom dijelu rečeno je da je učenik zlostavljan ako je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane drugih učenika . Različiti autori su opetovano i trajno operacionalizirali na različite načine. U ovom istraživanju opetovano i trajno je operacionalizirano graničnom točkom "skoro svaki dan". Prema tome, nekog učenika se smatra žrtvom nasilja ako je izložen nekom obliku nasilja skoro svaki dan, dok se nekog učenika smatra nasilnikom ako je počinitelj nekog od oblika nasilja skoro svaki dan.

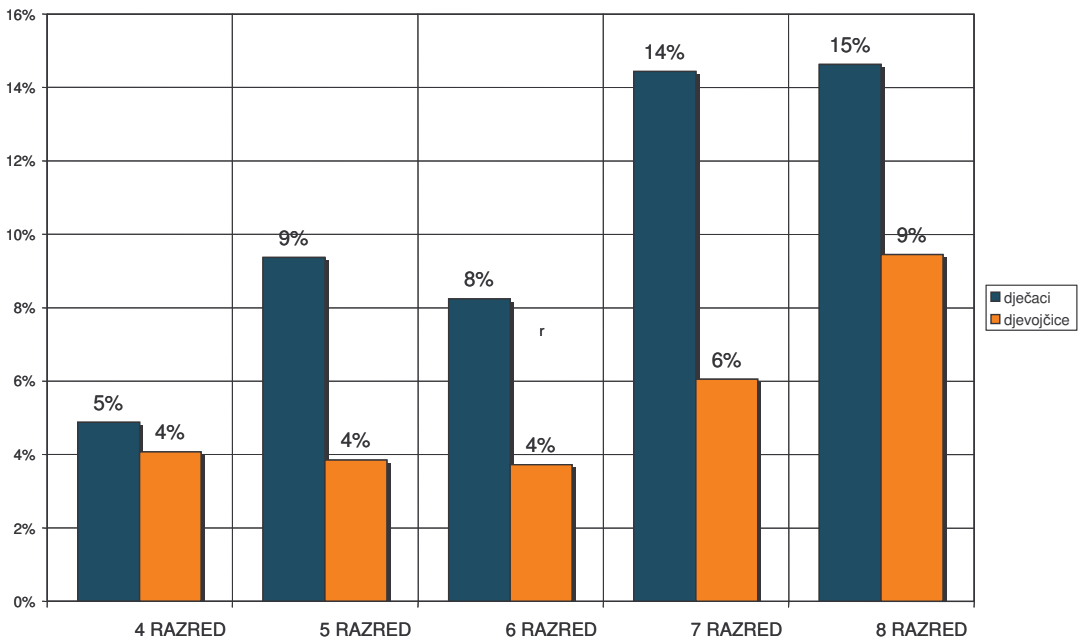
Slike 4.5.1. – 4.5.4. prikazuju incidenciju (postotni udio) pasivnih žrtava, provokativnih žrtava i nasilnika u hrvatskim osnovnim školama, u razredima od četvrtog do osmog. Nasilnici su u ovome istraživanju definirani kao učenici koji zlostavljaju (počinitelji su barem jednog oblika nasilnog ponašanja) opetovano i trajno druge učenike. Pasivne žrtve su operacionalizirane kao učenici koji su opetovano i trajno izloženi barem jednom od oblika nasilnog ponašanja, a provokativne žrtve kao učenici koji su opetovano i trajno izloženi barem jednom od oblika nasilnog ponašanja, ali koji ujedno i zlostavljaju opetovano i trajno druge učenike.

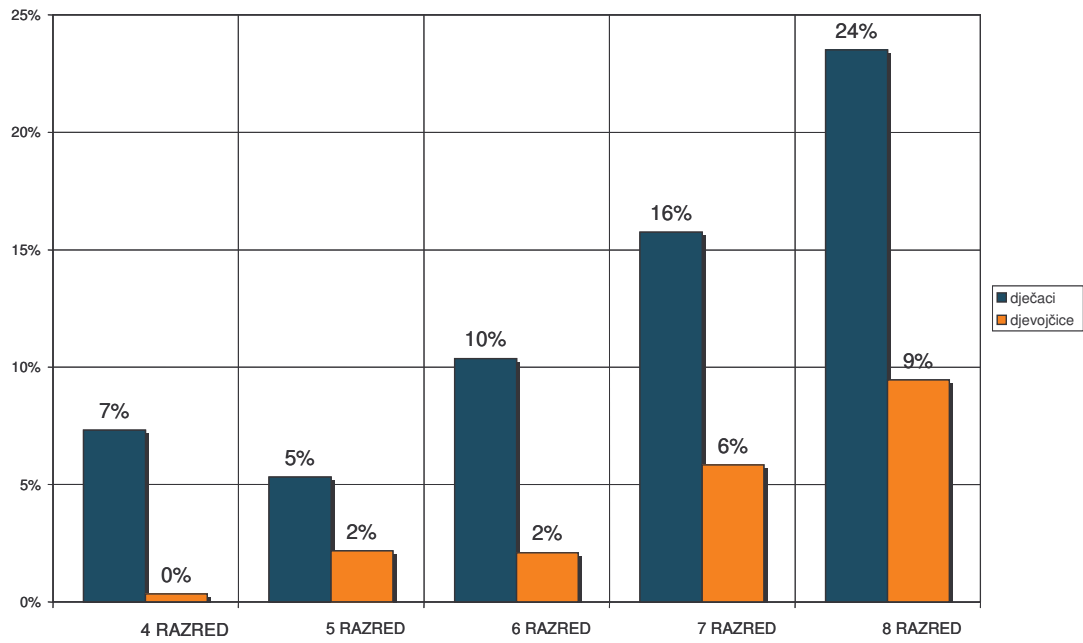
Slika 4.5.1. Kružni dijagram incidencije provokativnih žrtava, pasivnih žrtava i nasilnika (N=3983)

Slika 4.5.2. Stupčasti dijagram incidencije pasivnih žrtava prema spolu i razredu (N=3983)

Slika 4.5.3. Stupčasti dijagram incidencije provokativnih žrtava prema spolu i razredu (N=3983)

Slika 4.5.4. Stupčasti dijagram incidencije nasilnika prema spolu i razredu (N=3983)

4.6. Rasprava u skladu s incidencijom nasilnika i žrtava

Prema rezultatima istraživanja, 35% učenika je gotovo svakodnevno uključeno u probleme nasilja u hrvatskim osnovnim školama od čega je 19% pasivnih žrtava, 8% provokativnih žrtava te 8% nasilnika. Iako rezultati ovoga upitnika nisu u potpunosti usporedivi s podacima drugih istraživanja zbog primijenjenog mjernog instrumenta, operacionalizacije negativnih postupaka i termina opetovano i trajno, potrebno je ipak navesti i rezultate drugih istraživanja radi donošenja zaključaka.

Katarina Elez (2003) primjenom Olweusovog Upitnika nasilnik / žrtva (koji opetovano i trajno operacionalizira kao 2-3 puta mjesečno ili češće) na uzorku od 309 učenika petih, šestih, sedmih i osmih razreda dviju zagrebačkih osnovnih škola iznosi podatke o 20% žrtava i 17% nasilnika. Koristeći Upitnik nasilnik / žrtva Genta suradnici (1996) i Manesini i suradnici (1997) (prema Elez, 2003) izvještavaju o 43% učenika starosti 11 do 14 godina uključenih u problem nasilja u školi u talijanskim školama, od čega je 28% žrtava a 15% nasilnika. Manesini i suradnici (1997) (prema Elez, 2003) primjenom istog mjernog instrumenta iznosi podatke o 15% učenika starosti 11 do 16 godina uključenih u problem nasilja u engleskim školama, od čega je 10% učenika bilo žrtve nasilja a 5% počinitelja nasilja. O'Moore i Hillery (1989) (prema Elez, 2003) su istraživanjem u Dublinu utvrdili incidenciju od 10% žrtava i 10% nasilnika među učenicima starosti 7 do 13 godina. Olweus (1998) je primjenom Upitnika nasilnik / žrtva u jesen 1983 utvrdio 10% žrtava u norveškim osnovnim školama i 8% nasilnika. Wolke, Woods, Stanford i Schulz (2001) su intervjuima na učenicima starosti 7 i 8 godina u njemačkim školama utvrdili incidenciju od 29% žrtava i 22% nasilnika, pri čemu su opetovano i trajno definirali graničnom točkom od "četiri ili više puta u posljednjih 6 mjeseci".

Na temelju nalaza ovog istraživanja u kojem je dobivena incidencija od 27% žrtava i 16% nasilnika, na temelju istraživanja javnog mijenja agencije PULS u kojem 35% roditelja djece starije od 5 godina smatra da druga djeca vrše nasilje nad njihovim djetetom, a 16% ih je zamijetilo da njihovo dijete vrši nasilje nad drugom djecom, može se zaključiti da je problem nasilja u hrvatskim osnovnim školama uvelike prisutan. Ako

se rezultati istraživanja usporede s rezultatima istraživanja provedenim u svijetu koji najčešće navode nešto nižu incidenciju nasilnika i žrtava prema kriteriju "2-3 puta mjesečno" u usporedbi s kriterijem ovog istraživanja "skoro svaki dan", može se reći da je problem nasilja u hrvatskim osnovnim školama alarmantan. Ipak, treba napomenuti da u ovom istraživanju prilikom ispunjavanja upitnika učenicima nije naglašeno da navedu samo situacije u kojima je postojao asimetričan odnos snaga, a što je prema definiciji nužna karakteristika da bi se neko ponašanje smatralo doživljenim ili počinjenom nasiljem u školi. Također učenicima nije napomenuto da se ne smatra nasiljem zadirkivanje na prijateljski i zabavan način. Iz ovoga je razloga moguće da je incidencija dobivena istraživanjem nešto veća od stvarne incidencije u hrvatskim osnovnim školama.

Slike 4.5.2., 4.5.3. i 4.5.4. prikazuju incidenciju žrtava i nasilnika u različitim razredima obzirom na spol. Udio pasivnih žrtava se smanjuje u funkciji starosti učenika, a posebice među dječacima, dok se pak udio provokativnih žrtava i nasilnika povećava u funkciji starosti učenika, a posebice među dječacima

Iz rezultata istraživanja može se zaključiti da je nasilno ponašanje među djecom uvelike prisutno, a posebno zabrinjavajući nalaz je da dolazi do porasta nasilnog ponašanja u funkciji razreda tj dobi učenika. Umjesto da djeca uče nenasilno rješavanje probleme na socijalno kompetentan način, čini se da usvajaju sve više nasilnih ponašanja u interakciji, koji kasnije u životu poprimaju oblike poput fizičkog i verbalnog zlostavljanja u obitelji, fizičkog i verbalnog nasilja na poslovnim sastancima, nasilja ispoljavanog u prometu itd. Iz ovoga se može zaključiti da iako postoji potreba za daljnjim istraživanjem ovoga problema, da se na temelju rezultata ovoga istraživanja može utvrditi da postoji potreba za primjenom intervencijskih programa kako bi se nasilno i potencijalno delikventno ponašanje suzbilo u što ranijoj dobi.

5. ZAKLJUČAK

Upitnik školskog nasilja (UŠN-2003) je u periodu od travnja do lipnja 2003 primijenjen na uzorku učenika četvrtih, petih, šestih, sedmih i osmih razreda u 25 osnovnih škola Republike Hrvatske (N=3983). Upitnik je uz brojna druga pitanja sadržavao i Skalu doživljenog nasilja i Skalu počinjenog nasilja.

Skala doživljenog nasilja sastoji se od 11 čestica. Distribucija kompozitnih rezultata predstavlja pozitivno asimetričnu distribuciju. Pouzdanost skale je 0,786 (Cronbach α).

Skala počinjenog nasilja sastoji se od 11 čestica. Distribucija kompozitnih rezultata predstavlja krivulju rijetkih događaja. Pouzdanost skale je 0,855 (Cronbach α).

Skala doživljenog nasilja i Skala počinjenog nasilja sastoje se od čestica koje predstavljaju 5 različitih oblika nasilja među djecom – verbalno nasilje, fizičko nasilje, ekonomsko nasilje, emocionalno nasilje i seksualno nasilje. Utvrđeno je da dječaci doživljavaju i čine statistički značajno više verbalnog nasilja, fizičkog nasilja i ekonomskog nasilja. U količini doživljenog emocionalnog nasilja nije nađena razlika između djevojčica i dječaka, dok je u počinjenom nasilju nađena razlika sa smjerom da dječaci čine statistički značajno veću količinu emocionalnog nasilja nego djevojčice. Djevojčice doživljavaju više seksualnog nasilja dok dječaci ispoljavaju veću količinu seksualnog nasilja.

Vezano za starost učenika, odnosno razred koji pohađaju, nađena je razlika u količini doživljenog i počinjenog nasilja. Stariji učenici doživljavaju veću količinu verbalnog, ekonomskog i seksualnog nasilja, ali su i počinitelji veće količine verbalnog, fizičkog, ekonomskog i seksualnog nasilja. Mlađi učenici doživljavaju veću količinu fizičkog i emocionalnog nasilja.

U problemu nasilja među djecom u školi, učenici mogu zauzeti jednu od četiri uloge – ulogu nasilnika (počinitelji su nasilja ali nisu žrtve nasilja), ulogu pasivne žrtve (učenici koji su žrtve nasilja, nisu počinitelji nasilja), ulogu provokativne žrtve (žrtve nasilja koje su ujedno i počinitelji nasilja), te ulogu učenika koji nisu uključeni u nasilje, dakle nisu niti žrtve niti počinitelji nasilja. Prema rezultatima istraživanja, 35% učenika je gotovo svakodnevno uključeno u probleme nasilja u hrvatskim osnovnim školama od čega je 19% njih u ulozi pasivnih žrtava, 8% u ulozi provokativnih žrtava te 8% u ulozi nasilnika.

LITERATURA:

Bagić, D. & Palašek, M. (2003): Problem nasilja nad djecom u Hrvatskoj, *arhiv agencije PULS*.

Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 27 (7), 713-732.

Buss, D. M. (1999). *Evolutionary psychology. The science of the new mind*. Boston: Allyn & Bacon.

Camodeca, M., Terwogt, M. M. & Schuengel, C. (2002). Bullying and victimization among school-age children: stability and links to proactive and reactive aggression. *Social Development*, 11 (3), 332-345.

Elez, K (2003). *Nasilništvo i samopoimanje djece osnovnoškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Karlović, A. (2001). *Validacija upitnika o zlostavljanju u djetinjstvu*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Norusis, M.J. (1990). *The SPSS Guide to Data Analysis for Release 4*. Chicago: SPSS Inc.

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.

Petz, B. (1997). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Piskin, M. (2002). School bullying: definition, types, related factors and strategies to prevent bullying problems. *Educational sciences: theory & practice*, 2 (2), 555-562.

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2003). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa.

Puhovski, S. (2002). *Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rigby, K, Cox, I & Black, G. (1997). Cooperativeness and bully / victim problems among australian schoolchildren. *The Journal of Social Psychology*, 137 (3), 357-368.

Salmivalli, C., Kaukiainen, A. & Lagerspetz, K. (2000). Aggression and sociometric status among peers: Do gender and type of aggression matter?. *Scandinavian Journal of Psychology*, 41 (1), 17-24.

Smith, P. K., Madsen, K. C. & Moody, J. C. (1999). What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of risks of being bullied. *Educational Research Volume*, 41 (3), 267-285.

Vasta, R, Haith, M. M & Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.

Wolke, D, Woods, S, Stanford, K & Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92 (4), 673-696.

Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

PRILOG:

UŠN - 2003

Današnji datum: _____

Ovim upitnikom želimo saznati više o ponašanju djece u tvojoj školi i tome što ti se događa. Najprije te molimo da nam odgovoriš na nekoliko pitanja o sebi.

Škola: _____ Razred: _____ Spol (zaokruži): M Ž Koliko imaš godina?: _____

Mjesto/grad u kojem živiš (upiši na crtu): _____

Tvoj uspjeh na kraju prošle školske godine (upiši na crtu): _____

Koliko braće i sestara imaš? (upiši na crtu) _____

S kim živiš ? (zaokruži odgovor koji se odnosi na tebe):

- a) s oba roditelja
- b) s ocem
- c) s majkom
- d) s nekim drugim (na crtu upiši s kim) _____

Molimo te da dobro pročitaš pitanja, i označiš (znakom X) one odgovore koji najbolje opisuju što se tebi događa, tj. što si ti doživio/doživjela.

1. Kako se najčešće osjećaš u školi? (stavi znak X pored odgovora koji te najbolje opisuje)

a)

Dobro	
Loše	
Ni dobro ni loše	
Ne znam	

b)

Prihvaćeno	
Odbačeno	
Ni jedno ni drugo	
Ne znam	

2. Koliko sigurno se osjećaš na sljedećim mjestima? **Sigurno** znači da osjećaš da ti se ništa loše ne može dogoditi (u svakom redu označi s **X** koliko sigurno se osjećaš):

	Nesigurno	Ni sigurno ni nesigurno	Sigurno
1. U učionici			
2. Na igralištu			
3. U blagovaoni			
4. Na putu do/iz škole			
5. U WC-u			
6. Na školskom hodniku			
7. U dvorani za tjelesni			
8. Kod kuće			

3. Koliko često su se **tebi** ove stvari dogodile u školi? (u svakom redu) označi znakom **X** koliko često ti se događaju navedene stvari):

	Skoro svaki dan	Rijetko ili ponekad	Nikad
1. Netko te vrijeđao na ružan način			
2. Netko ti je govorio ružne riječi			
3. Netko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti			
4. Netko te udario ili gurnuo			
5. Netko te jako istukao			
6. Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari			
7. Netko je tražio tvoj novac na silu			
8. Netko te ozlijedio			
9. Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe			
10. Netko je govorio drugima ružno o tebi			
11. Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način			

4. Ako ti se tako nešto događalo u školi, označi za svako ponašanje jesu li ti to napravili dječaci, djevojčice, ili netko drugi (*stavi znak X u svakom redu, za svako ponašanje*):

	Dječaci	Djevojčice	Netko drugi
1. Vrijeđali te na ružan način			
2. Govorili ti ružne riječi			
3. Prijetili da će ti nešto ružno napraviti			
4. Udarili te ili gurnuli			
5. Jako te istukli			
6. Namjerno izgubili ili uništili tvoje stvari			
7. Tražili tvoj novac na silu			
8. Ozlijedili te			
9. Isključivali te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe			
10. Govorili drugima ružno o tebi			
11. Dodirivali te po tijelu na neugodan način			

5. Molimo te da označiš (*znakom X*) u koji razred ide učenik (ili učenica) koji ti je tako nešto napravio/napravila:

U moj razred	Isto godišće, ali u drugi razred	U niži razred	U viši razred	Ne znam koji razred	Ne događa mi se

6. Kad ti se događaju takve stvari, što ti napraviš? (*Stavi znak X pored odgovora koji te najbolje opisuje. Možeš označiti i više odgovora*)

Ništa ne napravim	
Kažem da prestane	
Pobjegnem	
Udarim ga / nju	
Potučem se	
Ne idem u školu	
Kažem nekom odraslom	
Kažem prijatelju/prijateljici	
Ne zastrašuju me	

7. Ako si razgovarao / razgovarala s nekim o tome što se odgađa, tko je to bio? (*Stavi znak X pored točnog odgovora. Možeš označiti i više odgovora*)

Majka, otac	
Sestra ili brat	
Nastavnik	
Prijatelj/prijateljica	
Nitko	
Ne događaju mi se takve stvari	

8. Ako su ti se takve stvari događale, tko ti je pokušao pomoći? (Stavi znak **X** pored odgovora koji te najbolje opisuje. Možeš označiti i više odgovora)

Majka ili otac	
Brat ili sestra	
Nastavnik ili drugi odrasli u školi	
Prijatelj/prijateljica	
Nitko	
Ne događaju mi se takve stvari	

9. Ako su ti se takve stvari događale, što je bilo nakon što si nekome rekao? (Stavi znak **X** pored točnog odgovora.)

Više se nije događalo	
Manje se događalo	
Bilo je još gore	
Ništa se nije promijenilo	
Nikome nisam rekao	
Ne događaju mi se takve stvari	

10. Koliko često **ti napraviš** neke od ovih stvari u školi (u svakom redu, označi znakom **X** koliko često to napraviš):

	Skoro svaki dan	Rijetko ili ponekad	Nikad
1. Vrijeđaš drugu djecu na ružan način			
2. Govoriš ružne riječi			
3. Prijetiš drugima			
4. Udariš ili gurneš nekog			
5. Nekog jako istučeš			
6. Izgubiš ili uništiš tuđe stvari			
7. Tražiš tuđi novac na silu			
8. Nekog ozlijediš			
9. Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih			
10. Govoriš ružno o nekome			
11. Dodiruješ nekog po tijelu na neugodan način			

HVALA NA ODGOVORIMA!

**OŠ «I.G.Kovačića»
n/p ravnatelj
prof. Darko Kovačić
Mesićeva 35**

Poštovani prof. Kovačiću,

vjerujemo da ste obaviješteni kako je krajem prošle godine započela s radom Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, čija je osnovna svrha pružanje pomoći djeci s različitim traumatskim iskustvima i njihovim obiteljima. U okviru svog područja djelovanja, Poliklinika također organizira istraživanja s područja dječjeg razvoja i zlostavljanja djece, na temelju kojih provodi edukaciju, superviziju i stručno usavršavanje za stručnjake koji rade s djecom, kao i programe pomoći djeci i obiteljima.

Ovim putem obraćamo Vam se za pomoć u provođenju istraživanja o nasilju u školama, na način da primijenite *Upitnik o ponašanju u školi* na učenicima od 4.og do 8.og razreda (tj. na po jednom razredu svake generacije). Istraživanje provodimo uz podršku Ministarstva prosvjete i sporta u svim županijama Hrvatske, a upitnike bi Vam dostavile kolegice iz Poliklinike.

S ciljem bolje zaštite djece od svih oblika nasilja te prevencije poremećaja u ponašanju, željeli bismo ispitati koliko je nasilje među učenicima rašireno u školama. Ovi će nam podaci pomoći da zajednički isplaniramo programe podrške nasilnoj djeci i djeci žrtvama, kao i preventivne programe.

Podaci će također doprinijeti stvaranju realne slike o iskustvima učenika u našoj zemlji. Naglašavamo još jednom da nam je svaki vraćeni upitnik važan i vrijedan znanstveni podatak, a nakon obrade podataka, dostavit ćemo rezultate za Vašu školu i za cijeli uzorak.

Zahvaljujemo Vam na suradnji!

S poštovanjem,

dr.sc. Gordana Buljan Flander,
ravnateljica Poliklinike za zaštitu djece
Grada Zagreba

Kontakt osoba: Ana Karlović, psiholog

UPUTA ZA PRIMJENU UPITNIKA

Molimo Vas da Upitnik o bullyingu primijenite na sve učenike od 4. do 8. razreda u Vašoj školi kako bi se izbjeglo selekcioniranje uzorka. Također Vas molimo da upitnik primijene razrednik razreda ili stručni suradnik škole.

Kod primjene upitnika preporučamo da djeci kažete sljedeću uputu:

OVO JE UPITNIK ZA ČIJE ISPUNJAVANJE VAM TREBA PETNAESTAK MINUTA. PODACIMA KOJI ĆE SE DOBITI ŽELI SE SAZNATI KAKO SE OSJEĆAJU DJECA KOJA IDU U ŠKOLU U HRVATSKOJ, ŠTO IM SE DOGAĐA, ŠTO RADE JEDNI DRUGIMA...

UPITNIK JE ANONIMAN, NE TREBATE PISATI SVOJE IME, ALI JE VAŽNO DA ISPUNITE SVE OSTALE PODATKE. U OVOM UPITNIKU NEMA TOČNIH NI NETOČNIH ODGOVORA. MOLIMO VAS DA ODGOVARATE ISKRENO, DA NE PREPISUJETE ODGOVORE, JER NAM JE VAŽNO ŠTO MISLI SVATKO OD VAS.

AKO OVA PITANJA POBUDE NEKE NEUGODNE OSJEĆAJE U VAMA MOŽETE SE OBRATITI ILI NEKOJ OSOBI OD POVJERENJA U ŠKOLI (RAZREDNIK, PEDAGOG, PSIHOLOG...) ILI NAZOVITE HRABRI TELEFON NA BROJ 0800 0800.

UZ SVAKO PITANJE JE UPUTA O ODGOVARANJU, PA VAS MOLIMO DA JU PAŽLJIVO PROČITATE. AKO IMATE NEKO PITANJE, DAJTE MI ZNAK PA ĆU DOĆI DO VAS DA VAM POJASNIM, ALI NE PREKIDAJTE DRUGE U ODGOVARANJU.
HVALA VAM NA STRPLJENJU I SURADNJI.

Nakon primjene Upitnika, molimo Vas da ih predate koordinatoru u Vašoj školi te da sve zajedno pošaljete na adresu Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba.

Hvala!